

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LYMBUS 2019

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2019

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Olvasószerkesztő

Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron,
Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

*a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
a Magyar Nemzeti Levéltár, a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság
és az Országos Széchényi Könyvtár*

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A kötet megjelenését támogatta a Magyar Tudományos Akadémia

Tartalom

- 9 BÁNDI ANDRÁS–PALOTÁS GYÖRGY
Egy medgyesi Cyprianus-kötet és
Verancsics Antal epitáfiumai Adrianus Wolphardus halálára
(1544)
- 19 KASZA PÉTER
Patay Ambrus jelentése Szigetvár 1556. évi török ostromáról
- 29 MÁTYÁS-RAUSCH PETRA–PÓKA ÁGNES
Az ismeretlen földjén – Thorda Zsigmond jelentése
a liptói bányaszatról (1560)
- 85 KRUPPA TAMÁS
Gianfrancesco Aldobrandini generális prágai tárgyalásai.
Adalék a Szentszék háborús szerepvállalásához 1597-ben
- 117 KÁRMÁN GÁBOR
Kovacsóczy István orációja 1615-ben
III. Zsigmond lengyel király előtt
- 143 SZABÓ ANDRÁS PÉTER
Johannes Frölich evangélikus lelkész önéletrajzi feljegyzései
(1636–1671)
- 157 MONOSTORI TIBOR
Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön
a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr
lovasezredének szerződtetése 1637-ben
- 175 JUHÁSZ KRISZTINA
Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei
az 1642. évi szőnyi békekötés idején
- 205 MARTÍ TIBOR
Végrendeletek a pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárából.
Törös János magyar kamarai tanácsos és Konszky Gáspárné
Balassa Zsuzsanna végrendeletei (1650)

- 249 BARTA M. JÁNOS
Kemény János és a két Csáky István levelezésének
kiadatlan darabjai (1655–1661)
- 287 SZABADOS JÁNOS
Adalékok az 1658. július 6-i páülési csata körülményeihez
- 329 OLÁH P. RÓBERT–TUSOR PÉTER
Lippay György esztergomi érsek testamentuma (1665)
- 349 B. SZÉKELY DOROTTYA PIROSKA
Szelepcsényi György végrendelete
- 385 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Nicolaus Apáti, „exul Hungarus”
- 403 VASS CSONGOR
A Baranyi Pál SJ erdélyi missziós működését szabályozó
prímási okirat
- 415 TÓTH TIBOR
John Richards angol hadmérnök útinaplója
a Balkán-félszigetről és Magyarországról (1700)
- 451 NAGY KORNÉL
Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele
az erdélyi örményekről
- 467 FAJT ANITA
Johann Bruckner Halléból Nagyszebenbe küldött levelei
(1737–1739)
- 507 TÓTH FERENC
Szent Koronát a francia királyfinak?
A rodostói magyar emigráció függetlenségi mozgalmi tervei
az 1747–1748-as évekből
- 557 BÁNDI ANDRÁS
Szeli József (1710–1782) székelyzsombori lelkipásztor
nekrológja

- 573 ILLYÉS BOGLÁRKA
Pártfogó, csodáló és barát. Metternich hercegné Sándor Paulina
levelei Camille Saint-Saënshez
- 603 SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM
Széll Kálmán irathagyatékának sorsa
- 615 TÖRÖK ZSUZSA
Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának írt levelei
- 631 TÓTH KRISZTINA
Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan
20. századi történetéhez (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi
beadványai a Szentszékhez)
- 655 BARTHA ÁKOS
Ellenállás és elhallgatás: Zsabka Kálmán esete
a kommunista „biokráciával”
- 679 SERES ATTILA
Lengyel diplomáciai iratok Esterházy János felvidéki magyar
politikusról a varsói Archiwum Akt Nowychban, 1932–1939
- 745 GECSÉNYI LAJOS
Dokumentumok Hennyey Gusztáv vezérezredes,
volt külügyminiszter és a militáns katonai emigráció
viszonyához (1949–1950)
- 771 SCHEIBNER TAMÁS
A Rockefeller-jelentés. 1956-os magyar menekültek Bécsben
amerikai szemszögből

Johann Bruckner Halléból Nagyszebenbe küldött levelei (1737–1739)*

A 18. századi lutheránus megújulási mozgalom, a pietizmus egyik legerősebb bástyája August Hermann Francke (1663–1727) hallei tevékenysége volt. Francke amellett, hogy az egyetemen az új irányzat szellemében oktatta a teológiát, egy egész intézményrendszer (és egyben egy különálló új városnegyed, az úgynevezett *Franckesche Stiftungen*) megteremtésén is dolgozott, árvaházzal, saját iskolákkal, nyomdával, szövőüzemmel, patikával, sörfőzdével.¹ Az általa alapított hallei iskolák (*Knabenschule, Mädchenschule, Lateinische Schule, Paedagogium Regium*) az egyetemig bezárólag több fokon biztosítottak oktatást és egyik jellegzetességük az volt, hogy bennük főként a hallei egyetemen egyébként valamilyen tanulmányt folytató egyetemi hallgatók tanítottak. A diákokat maga Francke választotta ki, többnyire a teológushallgatók közül, ami már önmagában is kitüntetést jelentett, hiszen mindig a legszorgalmasabb, legalkalmasabb diákokra esett a választás. A megtiszteltetés mellett ez a diákok számára anyagi támogatást is jelentett tanulmányaikhoz, hiszen a tanításért cserébe étkezést (*Freitisch*) és esetenként szállást is kaptak. Az erdélyi szász hallgatók közül is számosan működtek Francke valamelyik intézményében tanítóként (az intézmény szóhasználatában informatorként).² Johann Bruckner (1712–1765) ezek közül az erdélyi szász hallgatók közül azért emelkedik ki, mert ő volt az egyetlen, aki a *paedagogium*-ban is dolgozhatott, ami ennek a tanítói pályafutásnak a legmagasabb fokát jelentette.

Az 1695-ben alapított *paedagogium regium* a nemes ifjak és tehetős polgárok gyermekeinek nevelésére specializálódott gimnázium volt, ami a többi franckei intézménnyel ellentétben csak jelentős tandíj fizetése fejében fogadta a diákokat. A tananyag a hallgatóság igényeihez volt szabva, felkészítve őket későbbi (sokszor) világi

¹ A forráskiadáshoz szükséges levéltári kutatásokat a szerző a Fritz Thyssen-alapítvány támogatásával végezte Hallében 2012 májusa és júniusa között az Interdiszplinäres Zentrum für Pietismusforschung archívumában, illetve a Campus Hungary kutatói ösztöndíj segítségével Nagyszebenben 2014 januárjában. Ezúton is köszöni a támogatást. A dolgozat megírásában Szabó András Péter és Szirtes Zsófia nyújtottak nélkülözhetetlen segítséget, a német szövegek átirásában Adamik Lajosra, Katona Tündére és Ötvös Péterre támaszkodhatott, „hallei” kérdéseivel Font Zsuzsához és Csepregi Zoltánhoz fordulhatott mindig bizalommal, hálás köszönettel tartozik nekik is. A kutató az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István-ösztöndíjasa.

² A franckei intézményrendszer ismertetését lásd FONT, 2001, 29–33.

³ Ehhez lásd FONT, 2001, 44–49, 180–182. Font az 1730-ig terjedő időszakot vizsgálta, a kezdetektől 1730-ig 18 erdélyi diák ismert, aki informatorként működött valamelyik iskolában. A szerző saját kutatásai során kiegészítette a listát 1750-ig: 1730 és 1750 között újabb 32 erdélyi származású informatora volt az iskoláknak, ezek közül egyedül Bruckner tanított a *paedagogium regium*-ban, a többség jellemzően az alsóbb, német nyelvű intézményekben oktatott.

karrierjükre.³ Az iskola tananyagában kiemelt szerephez jutott a latin, de a német nyelvű retorika, a beszédírás és a szóbeli beszéd folyamatos gyakorlása, valamint a levélírás művészete is. A frankei elveknek megfelelően itt is fontos volt a diákok állandó felügyelete. A hálókörleteket is úgy alakították ki, hogy 2-3 diákkal közösen lakott egy informátor (*Stubenpräzeptor*) is, akinek mindennapi feladatai közé tartozott ezen diákok nevelése és praktikus ügyeinek intézése, kapcsolattartás a szüleikkel. Ezeket a feladatokat látta el Johannes Bruckner is.

Bruckner személye korábban nem kapott nagyobb figyelmet sem az erdélyi szászok hallei kapcsolataival foglalkozó kutatásokban, sem a nagyszebeni iskolaügyekkel foglalkozó történészek köreiben, pedig számos értékes kézirat köthető személyéhez, amelyek tanítási tevékenységére vonatkoznak. Mivel ezek a kéziratok jelenleg elszórtan találhatók különböző gyűjteményekben, és ismertetésük eddig még nem történt meg, feltétlenül szükséges, hogy itt legalább röviden felsoroljuk őket.

Elsőként a jelen közlés alapjául szolgáló kéziratot említeném, ami az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében található. A 275 lapos kötetes kézirat 1737-től az 1740-es évek első feléig tartalmaz Brucknertől származó vegyes feljegyzéseket.⁴ A gyűjteménynek Bruckner a *diarium* címet adta,⁵ de a kézirat műfaját talán omniariumként lehetne meghatározni, amennyiben szorosabb értelemben vett műfajjal egyáltalán nem rendelkezik. Bruckner ide jegyezte be levélfogalmazványait (az otthonra írottakat, illetve a felügyelete alá tartozó diákok gondviselőinek fogalmazottakat), az egyes osztályokban kiadott feladatok jegyzékeit, témajavaslatait, a diákok retorikai feladatainak vázlatait, egyéb retorikagyakorlatokat, alkalmi verseit (saját, diákjai és mások nevében írtakat), de találhatók benne – már szebeni tartózkodása idejéről – könyvlisták, illetve prédikációvázlatok és -szövegek is.

A diariumon kívül még további két, kifejezetten Bruckner hallei tevékenységéhez szorosan kapcsolódó kéziratot kötetéről van tudomásunk, ezeket jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága (Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale) őrzi és a Brukenthal-gyűjtemény részét képezik. A *Suada Halensis* címet viselő darab Bruckner paedagogium regiumbeli diákjainak latin, német, olasz és francia nyelvű beszédeit és alkalmi költeményeit őrzi, és a címlap tanulsága szerint Bruckner maga állította össze.⁶ A paedagogium felsőbb osztályaiba járó tanulóit arra kötelezték, hogy az éves vizsgákra (két nyilvános *examina solennia* márciusban és szeptemberben, és két kisebb *examina minus solennia* vizsga nyáron és télen) retorikai gyakorlatokat – általában beszédeket és költeményeket – dolgozzanak ki, tanulmányaik befejezésekor

³ A paedagogium történetéhez: ZAEPERNICK, 1997, magyarul: PAYR, 1908 (a tanított tárgyak részletes ismertetésével), 49–50, 52–61 és FONT, 2001, 32–33.

⁴ OSZK, Quart. Lat. 2113.

⁵ A kézirat címlapjának teljes szövege: „α / ω. Diarium in Paedagogio Regio 1737. ms. Aug. incoeptum. Possidet Joannes Bruckner Cibinio-Transsilvanus. Symb: Exspectabo. φ. 119. 84.” A kötetábla belső oldalán a kézirat provenienciáját is egyértelműsítik: „A szakmunkák pénztárából Rothbaum antiquariustól más nyomtatványokkal együtt megvásároltatott 1877. Jan. 29.”

⁶ ANDJS, Brukenthal, B 1–5, Nr. 4.

pedig egy rövidebb tudományos disszertációt kellett készíteniük. Ezeknek a vizsgadaraknak tisztázott leiratait tartalmazza ez a gyűjtemény (113 szöveg majd 1300 lap terjedelemben, 1735 és 1739 közöttől). A másik forrás, a *Dissertationes Philosophicae varii Argumenti* 27 rövid tudományos dolgozatot tartalmaz, melyeket Bruckner vezetésével a paedagogium legmagasabb latin osztályának (latina prima) diákjai készítettek 1738-ban és 1739-ben.⁷ Már nem hallei működéséhez tartozik, de még további két említésre érdemes Bruckner-kéziratról van tudomásunk. Az egyik feltehetően egy oktatási segédlet, amit ma szintén Nagyszebenben őriznek. Ez a nagyszebeni gimnáziumban töltött évei alatt, 1744-ben keletkezett, és Friedrich Christian Baumeister *Institutiones philosophiae rationalis* (1735) című munkájához tartalmaz kiegészítéseket és jegyzeteket.⁸ A másik pedig a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában található egyháztörténeti munka, ami szintén a szebeni tanári évei alatt, 1745-ben készült *Historia Universalis Politica et Ecclesiastica* címmel.⁹

A kéziratok szerzőjének életútja viszonylag jól ismert: Bruckner 1712. március 12-én született Nagyszebenben, polgárcsaládban. Az itteni gimnáziumban tanult, majd 1733. február 10-én iratkozott be a hallei egyetemre teológiát tanulni,¹⁰ és ugyanettől az évtől már tanítóként is tevékenykedett a frankei iskolákban, előbb a latinában, majd 1736-tól a paedagogium regiumban. Bruckner 1739. április 20-án szerezte meg a filozófiai magiszteri fokozatot a wittenbergi egyetemen (ezen a napon az egyetemi matrikulában is szerepel beiratkozóként).¹¹ 1740-től szülővárosa gimnáziumában tanított, először konrektorként, majd 1746-tól rektorként.¹² 1750-ben lelkésznek hívták Nagyapoldra (Großpold, ma Apoldu de Sus) és itt halt meg 1765. január 24-én.

Brucknerről a frankei intézmények tanárait jellemző listában (Informatoren-verzeichnis) a következő olvasható:

⁷ ANDJS, Brukenthal, HH 1–5, Nr. 84.

⁸ ANDJS, Brukenthal, J 1–5, Nr. 13. A kötet elején található egy possessor-bejegyzés is: Perinlustrī [!] ac Generoso Domino Domino Carolo Friderico Reiszner á Reizenfelsz Juveni eximiae spei et bonae expectationis munerī oblatum voluit ex animi sinceritate ac fidelitate in thesseram gratae mentis Cornelius Paullus Huszárius Rector Scholae Kis Kapusinae Insufficiens.

⁹ BUCLB, Colecții speciale, MS 913.

¹⁰ MH, 46. „Bruckner Johannes; Cibinio Transylv. 10. 2. 1733 theol. halb. Inform. 1733, Jo. Emanuel”. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 585; TAR, 2004, 1044, 3638.

¹¹ Mint látjuk tehát, Bruckner a hallei egyetemen tanult, de végül a wittenbergi egyetemen nyújtotta be disputációját, ennek okát teljes bizonyossággal nehéz eldönteni. Ismert jelenség, hogy a hallei egyetemen viszonylag alacsony a teológiai disputációk száma (ehhez lásd FONT, 2001, 42), igaz, Bruckner Wittenbergben filozófiai magiszteri címet szerzett. Dolgozata nyomtatásban is megjelent: *Meditationes Philosophicae de Lucta Facultatis Adpetitivae Inferioris et Superioris*. Wittenberg, 1739. (VD18 9072626X és VD18 14859602, RMK III./XVIII. p. 51, Nr. 167.)

¹² ALBRICH, 1896, 59. „1740. juli 11. Man berief ihn [értsd Bruckner, F. A.] »wegen seiner besonderen Gelehrsamkeit und im Lehren bekannter Schicklichkeit mit vereinbarten Stimmen« am 11. Juli 1740 zum Konrektor und erhöhte seinen Gehalt, weil der Preis der Naturalien sehr gestiegen war, auf 120 fl. Am 1. Oktober 1746 wurde er zum Rektor und 1750 zum Pfarrer von Großpold gewählt.”

Johann Emanuel Bruckner n. 1711 [!] gibts Hoffnung von sich, daß wir glauben können, er lasse sich sein Christentum angelegen seyn, er hat mittelmäßige Studia und feine Gabe des Vortrages und gutes regimen. Sonst kahm er hieher 1733 Januar, und in die lateinische Schule 1733 mense Julii, und wurde im Mai [1735] unter die praeparandos zum paedagogio genommen.”¹³

Az idézet utolsó sora arra utal, hogy az informátorok, mielőtt megkezdtek tanulmányait – amellet, hogy egy alacsonyabb fokú iskolában tanítottak –, egy évig egyfajta tanárképzőben, a *seminarium selectum praeceptorum*ban sajátították el az oktatás és nevelés módszertanát. Ez a képzés napi két órában egy évig tartott, étkezés járt hozzá (*Freitisch*), és elvégzése után kötelező volt három évig napi 4 órát tanítani. Már ebben a rövid leírásban is külön kiemelik Bruckner előadói tehetségét („feine Gabe des Vortrages”), ezt tanári pályáve is igazolja, hiszen fő profilja elsősorban a retorikaoktatás volt, és már a második szemeszterében (1736 őszétől) a legfelsőbb retorikai osztályt (*selecta oratoria*) tanította. Bruckner egészen pontosan 1736 áprilisában kezdte meg a tanítást az alsóbb latin osztályokban (Latina IV. és V.).¹⁴ 1737 augusztusában – a diarium vezetésének kezdetén – a *selecta oratoria* osztályban tanított, és emellett az első latin osztályban is voltak órái. Az utolsó tanítási hete 1739. július 25. és augusztus 1. között volt.¹⁵

A franckeai intézmények ismertek arról, hogy különös gondot fordítottak a tanítás folyamatának dokumentálására: számos jegyzőkönyv, beszámoló, leírás áll rendelkezésünkre már a kezdetektől, tehát a 18. század elejétől az iskolai munka különböző folyamatairól. Az utóbbi években a legfrissebb német kutatások is intenzív figyelemmel fordultak az iskolai mindennapok felé,¹⁶ és igyekeztek a rendelkezésre álló forrásokat ebből a szempontból értékelni. Ezeknek a vizsgálódásoknak egyik értékes forrása például a *Konferenzbuch*, az inspektor és az informátorok által hetente tartott értekezletek jegyzőkönyve.¹⁷ Bruckner diariuma ettől a forrástípustól merőben eltér, hiszen közvetlenül az informátor szemszögéből nyerhetünk bepillantást a tanítás mindennapjaiba, ezért nemcsak a magyar művelődéstörténet számára kiemelkedő fontosságú, hanem a nemzetközi kutatások számára is. A diarium egész szövege nyilvánvalóan kiadásra érdemes. A benne található szövegek tartalmi sokfélesége és a mindent felülíró kronologikus sorrend ugyanakkor megnehezíti a befogadást. Egy teljes forráskiadás előtt szükség

¹³ AFrSt/H D. 24a. 90c.

¹⁴ Francke intézményeiben nem a mára elfogadott osztályrendszer szerint – tehát koruk szerint – voltak beosztva a tanulók, hanem tudásszintjük és a tananyag nehézsége szerint. Előfordulhatott tehát, hogy valaki latinból a legfelső, prima osztályba járt, de például a görögből csak a második, secunda osztályba. A *selecta* osztály a prima osztály után elvégezhető osztály volt, amely nem volt mindenki számára kötelező, fakultatív jelleggel indult a legtehetségesebbek számára, nem is minden évben. *Selecta* osztály indult retorikára (*selecta oratoria*), teológiára és filozófiára is specializálódva.

¹⁵ Lektionsverzeichnis. AFSSt/S A. I. 34. A Bruckner által tanított osztályok a diarium vezetésének idején (1737–1739) a következők voltak: Latina. I, Latina V, Lat. priv. II, *Selecta Oratoria*, *Historia*, *Historia Litteraria*, *Graeca* II, *Latina* priv. V., *Theol. Select.*, *Graeca* I.

¹⁶ OBERSCHELP, 2006, BEIMS, 2015 és TEIGELER, 2017.

¹⁷ Bruckner időszakára: AFSSt/S A. I. 213. (*Konferenzbuch*: 1724–1739. December).

lesz a szövegkiadási elvek gondos megfontolására, valamint esetlegesen annak mérlegelésére, hogy egy kiadásban a tematikusan összetartozó források egymás mellé kerüljenek. A jelen közleményben szereplő levélfogalmazványok is a kézirat különböző helyein találhatók, de összetartozásuk olyan nyilvánvaló (egy kivétellel mindegyik nagyszebeni címmel rendelkezik), hogy úgy éreztük, ezeknek a szövegeknek előzetes közlése mindenképpen indokolt lehet.

Bruckner Nagyszebenbe küldött leveleinek címzettjei a következők: Andreas Eckhardt, Michael Zillmann és Georg Soterius evangélikus lelkészek, Michael Czekelius von Rosenfeld, Szeben polgármestere, Simon von Baußnern, a szászok grófja és annak fiai, Samuel és Johann Georg von Baußnern, valamint Bruckner szülei. Már a pusztasorsorolásból is látható, hogy a Baußner család tagjai kitüntetett szerepet játszottak levelezésében és a levelek tartalmából az is nyilvánvalóvá válik, hogy a királybíró Bruckner legfontosabb patrónusának számított.

A család nemesi rangját Simon von Baußnernnek köszönhette, aki 1711-től szűk két évtizedig az Erdélyi Udvari Kancellárián dolgozott szász tisztviselőként, majd 1730-ban őt választották meg a szászok grófjának, nagyszebeni királybírónak, ebben a tisztségen a király 1732-ben erősítette meg, von Baußnern végül 1733-ban tért haza Bécsből.¹⁸ A levelek írásának idején tehát már a szászok legfőbb tisztét töltötte be, Bruckner ennek megfelelő alázatossággal és mély hódolattal fordult hozzá. Ahogy az a levelekből és az utolsó dokumentumként közölt tanúsítványból kiderül, a királybíró öt éven keresztül évi 20 rajnai forint ösztöndíjjal (*Stipendium Biglerianum*) támogatta Bruckner tanulmányait.¹⁹

A címzettek között a királybíró két fia is megtalálható: Samuel és Johann Georg von Baußnern. Samuel von Baußnern, aki később maga is királybíró lett (megválasztva: 1764, megerősítve: 1768, tisztét 1774-ig töltötte be), 1732-ben Halléban, 1733-ban Leidenben tanult jogot, tehát neki is volt hallei kötődése.²⁰ Simon kisebbik fiáról, Johann Geogról nem minden lexikon tesz említést, vagy ha igen, csak széljegyzetként, aminek oka az ifjú korai halála. Johann Georg Bécsben született,²¹ majd 1733-tól 1735-ig a paedagogium regiumban tanult. Halle után követte apját Nagyszebenbe. 1739. október 20-án beiratkozott a lipcsei egyetemre jogot és filozófiát tanulni,²² és ugyanitt fiatalon, 1740. március

¹⁸ Simon von Baußnernről (főként 1707-es bécsi követjárásáról) legújabban SZIRTES, 2014. és SZIRTES, 2017.

¹⁹ A *Stipendium Biglerianum*nak ez az egyetlen általam ismert említése. Ismert egy, a Simon von Baußnern halála után az örökségéből alapított ösztöndíj a jól tanuló nagyszebeni gimnazisták részére, de ezt csak a királybíró halála után hozták létre más névvel (Baußnerische Stiftung) és más funkcióval, ALBRICH, 1896, 59 és TEUTSCH, 1882, 89.

²⁰ SZABÓ-SZÖGI, 1998, 267; TAR, 2004, 1037; BOZZAY-LADÁNYI, 2007, 3021, MH, 31. („Samuel de Bausnern, Transilvan. 22. 04. 1732. iur.”)

²¹ A paedagogium matrikulájában is bécsiként tüntetik fel: „Ioannes Georgius von Bausner, von Wien aus Oesterreich”. FREYER, 1737, Nr. 1218.

²² A lipcsei matrikulában Johann Georg származási helyének Danzigot (ma Gdańsk, PL) nevezik meg, ennek az lehet a magyarázata, hogy Erdélyből Lengyelországon keresztül érkezett az egyetemvárosba: „Baußner de Ioh. Geo. Gedanen. i. 20. X. 1739.” ML, 16. Lásd még CSEPREGI, 2015 B, 48; TRAUSSCH, 1983, 552–553.

1-jén életét vesztette. Halálára egy halotti prédikáció is megjelent,²³ amelyben a kor szokásainak megfelelően a beszéd mellett több alkalmi költemény²⁴ és az elhunyt életrajza is megtalálható. A prédikációt Georg Friedrich Bärmann, az elhunyt személyen ismerőse, tudós barátja tartotta. Kiderül belőle, hogy a szülők a temetés idején még tudomást sem szereztek fiuk hirtelen haláláról, és hogy Bärmann magántanárként matematikát tanított Baußnernek. Az, hogy Simon von Baußnern bécsi protestáns tisztviselőként Halléba küldte taníttatni fiát, ezekben az években bevett jelenség volt.²⁵ Ebben fontos szerepet játszott a hallei pietistákkal szoros kapcsolatban álló Johann Christian Lerche, aki 1723 és 1733 között dolgozott lelkészként a császárváros svéd követségén. Lerche Johann Georg hallei kiutazásának megszervezésében is segédkezett.²⁶ Bruckner Johann Georggal egy időben tartózkodott Hallében és ahogy azt egy logikai disputáció igazolja, tanította is a paedagogiumban.²⁷ Az ifjúnak írt leveleiben Bruckner mindig beszámol Johann Georg egykori iskolatársainak és tanítóinak sorsáról, a paedagogium aktuális helyzetéről.

²³ BÄRMANN, 1740.

²⁴ Kilenc alkalmi költemény kíséri a prédikációt, ezeknek szerzői: 1. egyetemi asztaltársasága [seine bißherige Tischgesellschaft]; 2. Jénában tanuló (egyetemi) honfitársak egy csoportja: Joseph Traugott Schobel, I. U. C. Coron., Daniel Martinus Haner, S. S. Th. C. Mediens., Georg Ackner, S. S. Th. C. Szénaver., Johann Gottlieb Schenker, S. S. Th. C. Schaesb., Petrus Mojesch, S. S. Th. C. Cibin., Simon König, S. S. Th. C. Bistr., Michael Sander, S. S. Th. C. Medien. 3. Hallében tanuló (egyetemi) honfitársak egy csoportja: Stephan Closius, Med. Cand., Michael Gottlieb Theis, Med. Cand., Christoph Neidel, Jur. Utr. Cult., Paul Neidel, Med. Cult., Michael von Hoffnungswald, Med. Cult. 4. D. Christian Gottlieb Ludwig; 5. D. Michael Morgenbesser; 6. D. Johann Andreas Vette; 7. Martin Gottfried Closius von Cronstadt, J. U. C.; 8. J. F. S. K. v. R.; 9. Johann Andreas Richter és Johann Willhelm Richer.

²⁵ Még az erdélyiek között sem Simon von Baußnern volt az egyetlen a kancellária hivatalnokai közül, aki a paedagogiumban taníttatta fiát: a református kancelláriai titkár, Szentkereszti András fia, szintén András 1698 novemberében, 12 évesen iratkozott be az iskolába. Johann Hosmann von Rothenfels császári tanácsos is a paedagogiumba járatta 10 éves gyermekét (valamikor 1708 és 1711 között). FONT, 2001, 75. Általában Bécsben a protestáns nemesek körében nagy volt az érdeklődés a paedagogium iránt, ehhez: FONT, 2001, 64–75.

²⁶ CSEPREGI, 2015, A 905 (J. Ch. Lerche G. A. Franckénak, Bécs, 1733. 02. 18., kiadva: CSEPREGI, 2013, 373–375, Nr. 250: Lasberg grófok (Georg Ferdinand Engelbert von Lasperg és Georg Ehrenreich Carl von Lasperg) Johann Georg von Baußnernnel együtt feltehetőleg március 1-jén érkeznek majd meg Halléba); CSEPREGI, 2015, A 910 (J. Ch. Lerche G. A. Franckénak, Bécs, 1733. 03. 18., kiadva: CSEPREGI, 2013, 379f. Nr. 254: J. G. von Baußnern már elutazott, mégsem a Lasberg fivérekkel ment, akiket apjuk személyesen vitt Halléba egy unokaöccsével (Hector Ferdinand Friedrich von Kornfeil) együtt, akit szintén taníttatni vitt oda). CSEPREGI, 2015, A 916 (J. Ch. Lerche G. A. Franckénak, Neustadt/Aisch 1733. 06. 01., kiadva: Uő., 385f. Nr. 259. Lerche Nürnbergben találkozott Lasperg báróval, és az ő kérésére a Lasperg fivéreket Francke figyelmébe ajánlja, ezt Lerche még a J. G. von Baußnern fiúval kiegészíti).

²⁷ *Dissertatio logica de Ordine cogitandi quam sub firmissimo*, Praesidio Viri Praenobilissimi atque Doctissimi Nicolai Friderici Stoehr contra oppositiones solidissimas viri Clarissimi Eruditissimique Joannis Bruckner nec non Juvenis Generosissimi Eruditissimique Amici Integerrimi Friderici a Pannewitz Equitis Silesii defendere adnitetur Auctor Responsurus Joannes Georgius a Bausner. Halae Magdeburgicae Paedagogio Regio Glauchensi d[ie] XIX Aug. MDCCXXXV. Suada Halensis, 1175. A disputáció szövegén kívül Johann Georg hallei tanulmányainak idejéből még három, nyilvános vizsgán előadott vizsgadarab címe ismert (egy latin nyelvű beszédé és két német költeményé): 1. *De Aonio Paleario Verulano, litterarum instauratione atque amplificatore inter Italos saeculo decimo eyto celeberrimo, nec non evangelica veritatis patrono ad rogam usque intrepido* (1734. 01. 8. FREYER, 1737, 569). 2. *De atheismi absurditate exrerum creaturarum contemplatione redarguenda*, carmine germanico (1734. 07. 20. FREYER, 1737, 573)

Más témák jelennek meg Bruckner teológus ismerőseinek írt leveleiben: 1738 januárjában például többeknek is – de legérzékenyebben Georg Soteriusnak (7. levél) – beszámolt arról, hogy minden porosz lutheránus gyülekezetben nagy felháborodást keltett az a királyi rendelet, amely módosította az istentiszteleti rendet (egészen pontosan az istentisztelethez kapcsolódó adiaphorákat) a reformátusok mintájára. Megtiltotta a gyertyák használatát az oltáron, az evangéliumi helyek és az úrvacsora énekes bevezetését, valamint a lelkészi gallér és miseing viselését. A hallei teológiai kar és a lelkészek is tiltakoztak ez ellen az intézkedés ellen. Végül kénytelenek voltak elfogadni, ám a helyi dologház lelkésze (Johann Gottgetreu Müller) erre nem volt hajlandó, ezért el is kellett hagynia tisztét.²⁸ Ez az adiaphora-vita a lutheránus egyház és a porosz református uralkodó állandó harcának újabb fejezetét jelentette. Ismert, hogy a brandenburgi fejedelmek 17. század eleji konverziója óta az uralkodók vallása eltért alattvalóik nagyobb hányadának hitétől, ami továbbra is lutheránus maradt, és ez újra és újra feszültségeket szült az egyházi és világi hatalom között. Az 1701-ben létrejött Porosz Királyság aktuális uralkodója, I. Frigyes Vilmos, a katonakirály (1688–1740) különösen fontosnak tartotta a vallás ügyét. Habár a pietizmust magát támogatta, a végső cél egy unió megteremtése lett volna a református és a lutheránus egyház között, amelynek egyik legfontosabb teológus képviselője és szellemi atyja az udvari prédikátor, Daniel Ernst Jablonski (1660–1741) volt. A református oldal szerint, ha a lutheránusok elhagynák vallásgyakorlatukból a katolikus kultusz maradványait, akkor semmi sem állná útját az egyesülésnek. Ezek az adiaphora-intézkedések is nyilvánvalóan ezekre a katolikus örökségnek tekintett külsőségekre irányultak. A Bruckner által említett vita valójában már évekkel ezelőtt kezdetét vette, és olyan állomásai voltak, mint a kereszt hordozásának megtiltása a gyászmenetek élén (1729) vagy a latin éneklés beszüntetése az istentiszteleten (1733). Habár kezdetben eltekintettek attól, hogy központi királyi rendelettel tiltsák meg ezeket, mivel a lelkészek önszántukból nem akartak áttérni az új rendre, 1736-tól a király kénytelen volt az intézkedéseket maga bevezetni.²⁹

Bruckner levelei egyértelműen a nagyszzebeni világi vezetők és egyházi szereplők hallei pietizmus irányába mutatott érdeklődéséről tanúskodnak. Jól ismert, hogy már Simon von Baußnern királybíró elődje, Andreas Teutsch is nyitott volt a pietizmusra, és 1711-ben két pietista tanár, Christoph Nicolaus Voigt és Johann Baptist Habermann nagyszzebeni gimnáziumi alkalmazásával gyakorlati lépéseket is tett a hallei irányzat erde-

3. *De admiranda hominis structura*, carmine germanico (1735. 01. 28. FREYER, 1737, 587). Itt Baußnernt már eques *Transilvanusként* említik.

²⁸ „Im Ministerio Ecclesiastico in allen königlichen Preussischen Ländern sind grosse motus gewesen, indem Ihro königlichen Mayestät die adiaphora unserer Kirchen auf dem Fuß wollen gesetzet haben, wie bey den Reformirten, exempli gratia die Lichter auf dem Altar, das Absingen der Evangelia und Episteln, wie auch der Worte der Einsetzung und des Vater Unsers bey dem Heiligen Abendmahl, it. die Kragen der Priester und Chor-Röcke, wogegen sich insonderheit die hiesigte theologische Facultat und Ministerium sehr gesetzet, zuletzt aber sich dennoch submittiren müssen. Biß auf den Zuchthaußprediger, Herr Magister Müller, welcher es als die Sache von wichtigen Folgen ansiehet, und lieber das Amt, als das exercitium desselben lassen will.” (Bruckner levele Georg Soteriusnak, 7. levél).

²⁹ KLINGEBIEL, 1999, 314–317.

lyi meghonosítására. Ekkor a szász lelkészársak kezdeti rokonszenve ellenségességbe fordult át, és a két idegen tanárt (a gimnázium brassói származású rektorával, Obellel együtt) ortodox lelkészek nyomására (az erdélyi jezsuiták nem elhanyagolható szerepe mellett) hamarosan bíróság elé citálták pietista tévtanok terjesztése és felforgató tevékenység miatt. Bár a tanárok pártfogói elérték a lelkészek felmentését, de a császári generális, Stephan Steinville közbelépésére az 1713. év végén távozniuk kellett Szebenből.³⁰ A gimnázium átfogó reformja ekkor tehát még elmaradt, de a következő évtizedekben állandóan visszatérő problémaként jelent meg az iskolai oktatás nem megfelelő színvonala.³¹ Végül a tanrend módosítása – amelynek részét képezte számos hallei tankönyv bevezetése és a pietista módszertan követése – csak 1756-ban, Martin Felmer vezetésével történt meg.³² A Brucknerhez köthető források ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy már az 1730-as és 1740-es években is történtek konkrét lépések a pietista példa átültetésére. Mint korábban is említettük, ezek a források a nemzetközi kutatások számára is igen értékesek, hiszen Halléban, a Franckesche Stiftungen levéltárában nem őriznek hasonló dokumentumokat. Ha volt is több ilyen, akkor azok az adott tanárok származási vagy későbbi működési helyén keresendők, mivel a tanárok ezeket hazavitték. Felvetődik a kérdés, hogy Bruckner miért készített, majd vitt Nagyszebenbe a hallei diákok vizsgafeladatainak szövegeit tartalmazó összeállítást. Lehetséges, hogy azért, hogy ezek mintegy mintaként szolgálhassanak egy esetleges későbbi reform során? Bruckner több levelében is utalt rá, hogy készül nagyszebeni oktatói tevékenységére és igyekszik majd a paedagogiumban szerzett tudását az otthoni ifjak nevelése során is gyümölcsöztetni.³³ Bruckner, Andreas Schunn,³⁴ Martin Felmer, a gimnázium egymást követő rektorai az 1740-es évektől mindnyájan Halléban jártak egyetemre,³⁵ tehát a pietista oktatás felé közeledő tendencia eddig is jól látható volt,³⁶ az alább közölt levelek ugyanakkor ennek a törekvésnek olyan kézzel fogható megnyilvánulásai, amelyhez hasonlókat korábban nem ismerhettünk.

³⁰ Erről részletesen: FONT, 2001, 76–86.

³¹ TEUTSCH, 1882, 83–84.

³² ALBRICH, 1896, 65–85. „Ich habe, was die untern Klassen betrifft, mich nach der Waisenhäuser Methode gerichtet”, Martin Felmer naplójából idéz JEKELI, 1922, 28.

³³ „In Ansehung des sehr gnädigen Willens unserer hohen Herren Patronorum wegen meiner künftigen Einrichtung hoffe mit Gottes Hülffe es dahin zu bringen, daß ich dem einmal mir anzuvertraunden Dienst mögliche satisfaction leisten könne und insonderheit die an unserer hochadelichen Jugend utiliter adplicirte Methode auch bey unsern lieben Lands-Leuten anwenden möge.” (1. levél.) „Will ich auch noch fernerhin Gelegenheit haben, dürfte zum Dienste des Vaterlandes ich besser praepariren zu können, als wozu mich von Euer hochwohlgebornen Gnaden nicht nur die höchste Ordre, sondern auch eine ungemein grösse Verpflichtung zu haben gehorsamst erkenne” (11. levél.)

³⁴ Albrich véleménye szerint a reformok létrejöttében Andreas Schunn-nak volt fontos szerepe. ALBRICH, 1896, 64–65. Bruckner tevékenységének ő egyáltalán nem tulajdonít jelentőséget.

³⁵ Andreas Schunn Jakob Schunn 1740 és 1759 között működő püspök fia volt, aki szintén Halléban tanult teológiát.

³⁶ Felmer naplója beszámol arról, hogy Szebenben a retorikát már az 1740-es években is Freyer *Tabulae Oratorieae*ja alapján oktatták, sőt 1749-ben egy iskolai tanítás számára alkalmas kivonatot is készített belőle, amit 300 példányban ki is nyomtattak. TEUTSCH, 1882, 93.

Források

1.

Johann Bruckner levele Andreas Eckhardt³⁷ keresztnyszigeti lelkésznek (Halle, 1737. szeptember 13.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 4v–5r.

Köszöni előző levelét és irányában tanúsított jóindulatát. Reméli, hogy a jövőben meghálálhatja patrónusai kegyeit azzal, hogy a Halléban a nemes ifjak nevelése során elsajátított új módszereket egyszer majd az erdélyi ifjak érdekében is hasznosíthatja. Több tárgyat is módjában áll a paedagogium felsőbb osztályaiban tanítani, és ebben különösen örömet leli. Reméli, hogy a szokásos három évi paedagogiumi időt végig kitöltheti. Örömmel teljesíti Eckhardt könyveszerzésre vonatkozó kéréseit most és a jövőben is, a paedagogiumi munkájával kapcsolatban is küld majd valamit. Az egyházközségben és az iskolában történt változásokról Zilmann lelkész már tájékoztatta, de minden további hírért hálás lenne. Diákjaival különböző teológiai és filozófiai témákban disputációkat tartanak, és a selecta osztály tagjaival egy disszertáció elkészítésén dolgoznak a következő nyilvános vizsgára, amelynek programját is elküldi majd.

Den 13. Septembris an Herrn Pastor Eckardt auf Herrmannstadt per Post aus Halle.
Hochehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr Pastor,

Sobald ich dero angenehme Zuschrift erhalten und eben eine kleine Respiration von meiner ordentlichen³⁸ Arbeit hatte: so fand mich verpflichtet, denenselben in schuldigster Ergebnisheit nicht je³⁹ zu antworten, sondern auch⁴⁰ für dero ungemeine Geneigtheit gegen meine Wenigkeit hertzlichen Dank abzustatten. In Ansehung des sehr gnädigen Willens unserer hohen Herren Patronorum wegen meiner künftigen Einrichtung hoffe mit Gottes Hülffe es dahin zu bringen, daß ich dem einmal mir anzuvertraunden Dienst mögliche Satisfaction leisten könne und insonderheit die an unserer hochadelichen Jugend⁴¹ utiliter adplicirte Methode auch bey unsern lieben Lands-Leuten anwenden möge. Ich habe das Glück allhier, in denen obern Classen zu

³⁷ Andreas Eckhardt († 1753, Szászsebes, ném. Mühlbach, ma: Sebeș, RO), szebeni iskolás éveit Jénában és Halléban végezte egyetemi tanulmányait, ez utóbbi városban 1717 és 1719 között informátorként is működött a frankei árvaház alsóbb iskolájában (Deutsche Schulen). 1719-től gimnáziumi oktató, majd lelkész volt Nagyszebenben. 1735-től Keresztnyszigeten (ném. Großau, ma: Cristian, RO), 1741-től Szászsebesen dolgozott lelkészként. CSEPREGI, 2015, 2B, 750.

³⁸ *ordentlichen* sor fölé beszúrva

³⁹ *nicht ie* sor felé beszúrva

⁴⁰ *<meine schuldigste Danksagung>* áthúzva

⁴¹ *Jugend* margón beszúrva

dociren, und zwar in verschiedenen Disciplinen und in einem Semestri nach dem andern manches bemerket, so mir in folgenden sehr vortheilhafft gewesen, und da mir der Herr insonderheit Lust und Vergnügen an der Jugend quocunque modo zu arbeiten geschencket hat. So will damit⁴² so lang continuiren, als es ihm gefällt, mich hier zu brauchen, und derowegen eben lasse ich mir den gnädigen Willen unserer hohen Herrn Patronorum desto eher gefallen, indem ich mit Lust allhier verweile, zugeschweigen der unvergleichlichen Vorthteile, so mir von der Academie, deren ich mich noch beständig bediene, zuwachsen, nebst den ubrigen Vorthteilen im aussern, die auch nicht zu verachten sind. Daher ich von gantzem Hertzen wünschete, wenn es geschehen könnte, meine 3 Jahre als ordinarius collega Paedagogii völlig auszuhalten (wovon künftige Ostern noch nur eines übrig ist), und als denn cum plena mercede von hier wegzugehen. Es werden also, Ewer Hochehrwürden, meine Eltern hiez zu disponiren, mir die grosse Gefälligkeit erweisen, oder aber wenn dieses mein Begehren nicht nach dero Systemate eingerichtet wäre, und mein Glück zu Hause besser befördert würde,⁴³ mir hievon dero wohlmeinendes [?] Urtheil und⁴⁴ consilium notificiren, als welches ich jederzeit zum Grunde meiner Handlungen angenommen und annehmen werde. Dero⁴⁵ geneigte Wille⁴⁶ in Ansehung der Besorgung⁴⁷ einiger Bücher freuet mich ungemein, und ich wünsche mir dasselbe Vergnügen öfters zu vergönnen, so lang ich hier bin, will auch für dieses mal alles aufs Beste besorgen mit der Messe, da ich zugleich etwas von der Arbeit meiner Discipel im Paedagogio mit überschicken werde, wie auch die verlangte Nachricht von einigen Büchern, die ich meist alle eigen habe. Die Veränderung in Venerando Ministerio et Collegio Scholastico hatte zwar bereits von Senior Hochwohlelehrenden⁴⁸ Herrn⁴⁹ Czilman⁵⁰ vernommen, habe aber an allen Nachrichten auszusetzen, daß sie die motiva electionis huius paradoxae nicht communiciret. Von Herrn Magister Carpov⁵¹ dürffte Teil II. bald erscheinen,⁵² da die meisten Knötten vorkommen, doch ist sein Bemühen lebenswerth, er hat das Eis in hoc scientiarum

⁴² damit elött törölve: <I>

⁴³ und mein Glück zu Hause besser befördert würde margón beszúrva

⁴⁴ Urtheil und utólag a sor fölé beszúrva

⁴⁵ elötte törölve: <Allhier>

⁴⁶ geneigten Willen-ről javítva

⁴⁷ szó elött <geneigter>

⁴⁸ Hochwohlelehrenden utólag beszúrva a margón.

⁴⁹ elötte törölve: <der>

⁵⁰ Lásd következő levél címzettje.

⁵¹ Jakob Carpov (1699–1768), lutheránus teológus, matematikus, 1721-től a hallei egyetemen tanult, Christian Wolffnál filozófiát hallgatott, ezután a jénai egyetemre ment, ahol 1725-től előadásokat tartott a wolffi filozófiáról. 1737-ben el kellett hagynia az egyetemet, ezt követően haláláig a weimari gimnázium rektora volt. Christian Wolff nézeteinek követője. Carpov volt az első, aki Wolff matematikai módszereit a filozófia után a teológiában is alkalmazta.

⁵² A kötet végül csak 1739-ben jelent meg: Jakob Carpov, *Theologia Revelata Dogmatica Methodo Scientifica Adornata* [...] *Tomus Secundus*, Jena/Lipcse: Melchior, 1739. (Az első kötet ugyanezzel a címmel 1737-ben jelent meg.)

genere gebrochen, und ich liebe ihn⁵³ insonderheit, weil er sehr orthodox ist und das donum perspicuitatis, so das vornehmste bey einem Docenten ist, in reichem Maaß besitzt. Ich brauche das Buch ungemein wohl in einer von meinen Stunden, doch adhibita ἀκριβείᾳ ratione captus auditor, ob es uns gleich nicht an verständigen, geschickten und muntern Köpfen fehlet, die auch eine schwere und weitlauffige Demonstration zu fassen im Stande sind, welches nebst anderen Anweisungen daher kommet, weil wir die Mathesin mit ihnen von kleinem treiben. Wir haben oft das Vergnügen, daß einige cum adplausu in theologicis et philosophicis disputiren, künftige Woche arbeiten meine Selectaner eine Dissertationem Philosophico-Theologicam de Criteriis revelationis divinae in Sola Scriptura Sacra reperiundis zu einem Specimine des Examinis Solemnis; wovon ich mit einem Programmate fortwarten werde.

2.

Johann Bruckner levele Michael Zillmann⁵⁴ nagyszebeni segédlelkésznek

(Halle, 1737. október 15.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 13r.

A Zillmann által javasolt polemikus és egyéb műveket a maga számára a legutóbbi könyv vásáron beszerezte, ezeket Seivert útján haza is küldte, kéri, hogy szülei segítségével rendezze a költségeket. Zillmannnak is küld egy csomagot, benne egy neki küldött kötettel, valamint egy imádságoskönyvvel, amit apjának szán névnapi ajándékként. A csomagban található még egy tudósítás a legújabb viszályokról, valamint Baumgarten Moráljának eddig megjelent részei. Üdvözlét küldi Soteriusnak és a többi kedves ismerősének.

Den 15. Brieffe an Herrn Czilmann auf Hermannstadt den 18. Octobris per Post.

Hochwohllehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr Schwager,

Auf Euer Hochwohllehrwurden in nächsten Briefffen mir gütigst ertheilten Vorschlag habe bey gegenwärtiger Messe⁵⁵ meinen kleinen Vorrath von polemischen und anderen bedenklichen Sachen in verschiedenen Päckhens so gut, als ich immer könne, mit⁵⁶

⁵³ *ihn* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁴ Michael Zillmann (megh. 1750) nagyszebeni származású lelkész. Miután Nagyszebenben volt segédlelkész, 1738 és 1742 között Kisapoldon (ném. Kleinpold, ma: Apoldu de Jos, RO), majd 1743 és 1750 között Nagyapoldon (ném. Großpold, ma: Apoldu de Sus, RO) volt lelkész, itt halt meg 1750-ben. A nagyapoldi lelkészi tisztségen Bruckner volt az utóda.

⁵⁵ *Messe* utólag a sor fölé beszúrva

⁵⁶ *mit* előtt törölve: <besorget>

Beyhülffe unsers lieben Herrn Seiverts besorget, da derselbe auch mit den Griechen accordiret und das Pfund geringer nicht als 50 Denare erhalten können, welches ich mir denn muß gefallen lassen und habe dabey nur hertzlich zu bitten, daß Ewer Hochehrwuden das Geld davor von meinen Eltern abfordern lassen, und entweder Herrn Seivert oder dem Griechen selbst zustellen. Es waren meine Bücher, wie ich sie in Halle wägen ließ, 25 Pfund, darnach die Zahlung⁵⁷ des Geldes kann reguliret werden. Hernach habe ich noch ein Päckchen unter Euer hochwohllehrwürdigen Namen, da ich [!] Heinsii Historiam Ecclesiasticam in duobus Tomis in IV.⁵⁸ befinden,⁵⁹ wofür ich das Porto gleichfalls willig übernehme und solches von meinen Eltern sich geben zu lassen ersuche. Es ist darinnen Beelii Gebet-Buch,⁶⁰ welches ich dero vielgeliebten Herrn Vater als ein Michaelis-Praesent überschicke, bitte ihm solches zu insinuiren. Übrigens ist daselbst eine Nachricht von den neuen⁶¹ Streitigkeiten und so viel als von Baumgartens-Moral⁶² herausgekommen. Das übrige wird nach der Messe fertig, da ich es denn gleichfalls besorgen werde. Meine übrige Umstände bitte also einzurichten, wie dieselben neigen, daß sie mir vortheilhaftig seyn mögten. Ich überlasse mich der gnädigen Providence des Höchsten und verbleibe nebst abstattenen hertzlichen Gruß an dero ehwürdige liebste Herrn Magister Soterius und alle gute Freunde. Ewer ergebenster Diener Joannes Bruckner

3.

Johann Bruckner levele Johann Georg von Baußnernnek⁶³ Nagyszébenbe

(Halle, 1737. október 15. körül)

OSZK Oct. Lat. 2113. 13r–13v.

Beszámol arról, hogy mit sikerült a lipcsei könyvvásárra eljuttatnia. Seivert átad majd von Baußnernnek egy csomagot, amelyben több paedagogium regiumhoz köthető nyomtatványt is küld, amelyből látható az iskola jelenlegi helyzete. Röviden beszámol arról, hogy milyen órákat tart, és Johann Georg von Baußnern egykori hallei tanárainak sorsáról is ír.

⁵⁷ *das Geld* javítva: *die Zahlung des Geldes*-re, a *die Zahlung* a margón beszúrva

⁵⁸ Johann Georg Heinsius, *Unpartheyische Kirchen-Historie Alten und Neuen Testaments*, I–II, Jena, 1735.

⁵⁹ szó előtt <hat> törölve

⁶⁰ Feltehetően valamely Bél Mátyás által összeállított imádságoskönyvről van szó, a kontextus alapján a konkrét kötet nem azonosítható. Ha feltételezzük, hogy Bruckner édesapjának latin vagy német nyelvű imádságoskönyvet küldött, akkor szóba kerülhet az 1728-ban Lipcsében kiadott *Preces Christianae* vagy az 1729-ben szintén Lipcsében kiadott *Die Gottsuchende Seele*. Utóbbi kötet bemutatását lásd Fajr, 2017, 52–55.

⁶¹ *neuen* előtt törölve: <Streitigk>

⁶² Baumgarten műve majd csak 1738-ban jelenik meg, ehhez lásd 11. levél.

⁶³ Johann Georg von Baußnern (Bécs, [?]-Lipcse, 1740) Simon von Baußnern szász királybíró fiatalabbik, fiatalon elhunyt fia. Bővebben lásd a bevezető tanulmányt.

Eadem occasione an Herrn von Baussnern J. G. auf Hermannstadt
Hochwohlgeborner Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr von Baußnern,

Die hohe Verbindlichkeit, womit ich mich⁶⁴ Ewer Hochwohlgebornen so unendlich verpflichtet erkenne, veranlasset mich auch zu gegenwärtigen Zeilen, worinnen ich denenselben⁶⁵ zuförderst meinem ergebensten Versprechen gemäß schuldigsten Bericht abzustatten habe, waß ich von der Leipziger Messe an dieselben übermachtet. Es wird nemlich Herr Seivert Ewer Hochwohlgebornen ein Päckchen von mir zu überreichen die Ehre haben, in welchem sich die Fortsetzung des Archivarii von 4. Stücken,⁶⁶ ein Exemplar von den Programmatibus des Herrn Inspektors Freyers⁶⁷ und ein Programma von unserm nächsten Examine⁶⁸ befindet, woraus dieselben den Statum Paedagogii ziemlichermassen werden abnehmen können. Ich habe wiederum in Prima 2 Stunden hora 7. et 2.⁶⁹ und bin historiarius quotidianus. Herr Horn⁷⁰ gehet als Conrector nach Writzen⁷¹ bey Frankfurt.⁷² Herr Vegner hat in Magister Philosophiae promoviret und wird nach Frankfurt an der Oder gehen als Professor Philosophiae Extraordinarius.⁷³ Herr Doktor Walaskai.⁷⁴ Herr Hajnoczi.⁷⁵

⁶⁴ *mich* utólag sor fölé besúrva

⁶⁵ *denenselben* elött törölve: <Ew>

⁶⁶ Feltehetően a *Der genealogische* (később *genealogisch-historische*) *Archivarius* címmel 1732-től Lipcsében kiadott kortárs genealogiai folyóirat számairól van szó.

⁶⁷ Hieronymus Freyer, *Programmata Latino–Germanica, Cum Additamento Miscellaneorum Vario*, Halle, 1737.

⁶⁸ A paedagogium regium nyilvános vizsgáira kiadott programfüzet a vizsgázó diákok névsorával és vizsgadarabjainak címével.

⁶⁹ A prima a paedagogiumban a legfelsőbb osztályra vonatkozik. A 7. és 2. óra a reggel hét és délután kettő-kor kezdődő tanórákat jelöli, ezek latinórák voltak.

⁷⁰ A hallei származású Johann Christoph Horn 1735 áprilisától dolgozott a paedagogiumban tanárként, 1737 őszétől Wriezenben volt konrektor.

⁷¹ Ma: Wriezen.

⁷² Odera-Frankfurt.

⁷³ Ernst (Ernestus) Wegener, 1731 és 1734 között informátor a paedagogium regiumban, 1734-től a sziléziai Sorauban dolgozott konrektorként, később gróf Johann Erdmann von Promnitz informátora Utrechtben és Halléban, 1738-tól a jénai egyetemen történelmet tanít. 1733 ősze és 1734 tavasza között Johann Georg von Baußnern Stubenpraeptora volt [AFSt /S. (A. I. 123)].

⁷⁴ Wallaszky (vagy Wallaskai) János (1709–1767), acsai (Pest m.) származású doktor, aki 1731. április 30-án iratkozott be a hallei egyetem orvosi karára, itt 1734-ben szerezte meg az orvosdoktori címet. Később Bécsben, Pozsonyban és Pesten tevékenykedett orvosként. Tagja volt a Császári Természettudós Társaságnak (Academia Caesareo Leopoldina), aktívan foglalkozott alkímiával, barátságban állt Bél Mátyással.

⁷⁵ Bruckner az utolsó mondatokat a vázlatban nyilvánvalóan félbehagyta. A hallei egyetem matrikulájában található egy Paullus Haynoczius (Trenschimo Hung), aki 1732. október 9-én iratkozott be az orvosi karra, tehát Johann Georggal egy időben tartózkodott Halléban.

Johann Bruckner levele Samuel von Baußnernnek⁷⁶ Nagyszebenbe

(Halle, 1737. október 24.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 13v.

Elnézését kéri, hogy az elmúlt fél évben olyan kevés hírt adott magáról. Köszöni a lehetőséget, hogy a könyvvásárról az ő neve alatt küldhessen haza csomagot, ezzel a mostani vásáron élt is.

An Herrn von Samuel von Baußnern mit der Post den 24. Octobris 1737.

Hochwohlgeborner Herr,
Hochgeneigter Patron,

daß ich die⁷⁷ hohe⁷⁸ Verbindlichkeit, womit ich nach⁷⁹ Ewer Hochwohlgebornen unendlich⁸⁰ verpflichtet zu seyn gehorsamst⁸¹ erkenne, in verwichenem halben Jahr im⁸² Schreiben so⁸³ wenig zu erkennen gegeben, wird mir dero sonderbare Gütigkeit⁸⁴ nicht übel anrechnen, indem ich⁸⁵ solches insonderheit aus der Ursache unterlassen, denenselben⁸⁶ damit nicht so oft beschwerlich zu fallen;⁸⁷ und ob ich solches gleich auch diesmal befürchten müssen. So hat⁸⁸ doch das ergebenste Vertrauen und die tieffe Ergebenheit, worinnen ich Ewer Hochwohlgebornen demüthigst verehere, auch dieses überwunden und mich so unverschämt gemacht. Ich erinnere mich noch in schuldigster Dankbefliessenheit dero gutigsten Erlaubniß, so mir an voriger Messe gegeben worden, einige meiner polemischen Bücher unter dero niemals gnug gepriesenen Namen hinein⁸⁹ zu schicken, welches ich an voriger Messe, da die⁹⁰ gutigste Erlaubniß etwas spat eintraff, nicht thun können, nun aber in grosser Zuversicht gethan,

⁷⁶ Samuel von Baußnern (1714–1779), Simon von Baußnern száz királybíró idősebbik fia, később (1764) őt is királybírónak választották. Bővebben lásd a bevezető tanulmányt.

⁷⁷ törölve: <meiner>

⁷⁸ *hohen*-ről javítva

⁷⁹ *nach* utólag sor felé beszúrva

⁸⁰ törölve: <gehorsamst> utólag a szó fölé beszúrva: *unendlich*

⁸¹ *gehorsamst* utólag sor fölött beszúrva

⁸² *im* előtt törölve: <so>

⁸³ *so* előtt törölve: <wenigstens>

⁸⁴ *Gütigkeit* előtt törölve: <und unverdienste [?]>

⁸⁵ *ich* utólag sor fölé beszúrva

⁸⁶ *denenselben* előtt törölve: <müssen>

⁸⁷ *fallen* előtt törölve: <lassen>

⁸⁸ *hat* előtt törölve: <ist>

⁸⁹ *hinein* előtt törölve: <an>

⁹⁰ *die* előtt törölve: <ich>

und zwar also, daß ich auf Einrathen des Herrn Kochs ein Paquet dem Herrn Straube übergeben,⁹¹ welcher an Titel Herrn Wieland⁹² etwas zu packen hatte, sich auch bey Anblick dero hochzuehrenden Namens dazu gantz geneigt erwiesen, daß ich also auf diese Weise damit zu Stande gekommen zu seyn gedenke, nur bitte bey Ankunfft derselben so wohl bey dero hochzuehrenden Herrn Schwieger-Vater, als auch der Visitation das Beste nach dero klugen Vorsichtigkeit mir zur Gnade zu erweisen. Von Vernehmung meiner Verbindlichkeit wegen so ungemeiner⁹³ Wohlthaten will nichts mehr schriftlich⁹⁴ gedenken, indem dieselbe schon hoch⁹⁵ gestiegen, sondern nun auf Mittel denken, als dero⁹⁶ unwürdigster Diner nur leisten kann.

5.⁹⁷

Johann Bruckner levele

Michael Czekelius von Rosenfeld nagyszebeni polgármesternek⁹⁸

(Halle, 1738. január)

OSZK Oct. Lat. 2113. 28v–29r.

Újévi jókívánságait és gratulációját küldi hivatalba lépése alkalmából, Isten áldását kéri, hogy ezen ismételt tisztet szerencsésen tölthesse be. Ahogy az isteni gondviselésnek köszönhetően eddig is élvezhették Czekelius honatyai gondoskodását, úgy reméli, Isten továbbra is erőt ad neki, hogy – a polgárok nagy öröme – a haza szolgálatában munkálkodhasson.

⁹¹ Feltehetőleg százsz kereskedők, akik segédkeztek a csomagok szállításában, személyüket pontosan nem sikerült meghatározni.

⁹² Samuel von Baußnern apósa – ahogy azt Bruckner alább maga is írja –, kereskedő. Samuel felesége Maria Rosina, született Wieland, Johann Georg Werder özvegye volt, akivel 1736-ban házasodtak össze.

⁹³ felette törölve: <hoben>

⁹⁴ *schriftlich* utólag beszúrva a margón

⁹⁵ *hoch* előtt törölve: <sehr>

⁹⁶ *dero* előtt törölve <Euer>

⁹⁷ 28v–29r., margón: 1737. December

⁹⁸ Michael Czekelius von Rosenfeldet 1738. január 12-én választották meg ismételt Nagyszeben polgármesterének. Czekelius 1730 és 1739 között töltötte be azt a tiszte.

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

das unterthänigste Vertrauen, so⁹⁹ zu¹⁰⁰ Euer hochwohlgebornen Gnaden dero unwürdigster Knecht¹⁰¹ zu fassen die unverdiente Erlaubniß hat,¹⁰² reizet¹⁰³ mich bey gegenwärtigem Jahres-Wechsel, ob gleich¹⁰⁴ in der Ferne,¹⁰⁵ einen unterthänigen Glückes-Wunsch gehorsamst¹⁰⁶ abzustatten, und zu dem frohen¹⁰⁷ Antritt, gesegneten¹⁰⁸ Fortgang und¹⁰⁹ oftmaliger gewünschter¹¹⁰ Wiederhorlung desselbigen, göttliche Gnade und Segen auszubitten. Ich finde mich hiezum desto verpflichteter: je ein¹¹¹ höheres und wichtigeres Amt Euer hochwohlgebornen Gnaden als gnädigem¹¹² Landes-Vater von¹¹³ der göttlichen Vorsehung anvertrauet worden, und je bedenklicher die gegenwärtige Umstände sind, worinnen das¹¹⁴ Wohlsein des¹¹⁵ gantzen Landes von¹¹⁶ dero treuen Vorsorge und weisen Regimen dependiret.¹¹⁷ Der allmächtige Gott, der uns so sehr begnadiget, daß wir dero hohe landesväterliche Pflege bishero unausgesetzt¹¹⁸ geniessen können, wolle fernerhin Euer¹¹⁹ hochwohlgebornen Gnaden mit seiner Hülffe unterstützen, segnen, die in seines und des Vaterlandes Diensten angewendten Krefte unlässig ersetzen,¹²⁰ und zum grossen Vergnügen aller redlichen Untergebenen, insonderheit auch zum Wachsthum und Aufnahme der Wissenschaften,¹²¹ noch viele Jahre erhalten, um¹²² welche Gnade beständig zu beten,¹²³ zu dessen Erbitung von¹²⁴

⁹⁹ so elött törölve: <v>

¹⁰⁰ zu elött törölve: <dero unwürdigstem Knecht auf>

¹⁰¹ dero unwürdigster Knecht sor fölé beszúrva

¹⁰² die unverdiente Erlaubniß hat utólag a margón beszúrva

¹⁰³ reizet elött törölve: <erlaubt und vergönnet ist>

¹⁰⁴ gleich elött törölve: <wohl>

¹⁰⁵ <entfernet> törölve, fölé beszúrva: in der Ferne

¹⁰⁶ gehorsamst utólag beszúrva a margón

¹⁰⁷ frohen elött törölve: <O>

¹⁰⁸ gesegnetem-ről javítva, elötte törölve: <desselbigen und>

¹⁰⁹ und elött törölve: <göttliche Gnade und Segen>

¹¹⁰ gewünschter utólag a margón beszúrva

¹¹¹ eine-ről javítva

¹¹² gnädigem elött törölve: <unserem>

¹¹³ von elött törölve: <anv> Dinge>

¹¹⁴ das elött törölve: <un>

¹¹⁵ Wohlsein des sor fölé beszúrva

¹¹⁶ von sor fölé beszúrva

¹¹⁷ Regiments zu genießen hatról javítva, dependiret utólag a sor fölé beszúrva

¹¹⁸ unausgesetzt elött törölve: <ungestört>

¹¹⁹ Euer elött törölve: <dero>

¹²⁰ die in seines und des Vaterlandes Diensten angewendten Krefte unlässig ersetzen utólag a margón beszúrva

¹²¹ insonderheit auch zum Wachsthum u[n]d Aufnahme der Wissenschaften szöveg végen utólag beszúrva

¹²² <welche> törölve, um welche Gnade beständig zu beten sor fölé írva

¹²³ um welche Gnade Beständig zu beten sor fölé beszúrva

¹²⁴ zu elött törölve: <sich>

dem lieben Gott sich aufs neue verbindlich machet und zu dero hohen Gnaden unterthänigst empfelet.

Euer hochwohlgebornen Gnaden
unterthänigster Knecht Joannes Bruckner

6.

Johann Bruckner levele Samuel von Baußnernnek Nagyszebenbe

(Halle, 1738. január 30.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 34v–35r.

*Január 11-i levele különösen megörvendeztette és megnyugtatta, mivel különböző bécsi újságok azt írták, hogy a járvány terjedése miatt Magyarország és Erdély között teljesen be-
szüntették a közlekedést. A járvány miatt még Halléban is óvintézkedéseket tettek, és úgy
hitték, hogy a levélforgalmat is felfüggesztették, de von Baußnern levele ennek ellenkezőjét
bizonyítja, postafordultával küldi is válaszát. Köszöni az otthoni híreket, a jövőjével kap-
csolatos ígéreteket, és hogy gondoskodik a csomagjáról. Halléból az ottani ezrednek Magde-
burgba kell utaznia, hogy a porosz király kiválaszthassa azokat, akiket magyarországi
hadjáratra küld, mások szerint viszont inkább császári toborzásról van szó. Beszámol
helyzetéről és a közös ismerősökről, valamint arról, hogy felsőbb utasításra egyes szertartá-
sokat el kellett hagyni a lutheránus istentiszteletből, és ezen sokan felháborodtak, a hallei
dologház lelkésze is, amiért végül elbocsátották. Végül örömmel tudatja, hogy von Bauß-
nern édesapja engedélyezte számára, hogy a szokásos harmadik évet is végigtaníthassa a
paedagogiumban, ami az idei húsvéttól számítva még egy évet jelent.*

An Herrn Samuel von Baussnern auf Herrmannstadt den 30. per Post.

Hochwohlgeborner Herr,
Hochgeneigter Patron,

Euer Hochwohlgebornen hochgeneigte Zuschrift vom 11. Januarii hat mich ungemein erfreuet und mein um unser liebes Vaterland sehr bekümmertes Gemüth beruhiget, indem ich¹²⁵ auf etlichen Zeitungs-Blättern von Wien¹²⁶ vernehmen muste, daß wegen grassirender Contagion¹²⁷ in Siebenbürgen die Communication zwischen Ungarn und Siebenbürgen völlig aufgehoben sey. Ja an den hiesigen Magistrat kam vom Hoffe

¹²⁵ *ich* sor fölé beszúrva, *wir*-ről javítva

¹²⁶ *von Wien* sor fölé beszúrva

¹²⁷ Az 1737 végén kezdődő, és teljesen csak 1742/1743-re lecsendesedő pestisjárványról van szó, amely Magyarországon és Erdélyben a betegség utolsó, sok halottal járó jelentkezése volt.

Ordre, deßwegen alle nötige praecautiones zu gebrauchen so gar, daß wir solches auch auf die Brieffe extendiret¹²⁸ zu seyn gedachten, aber der Anblick dero Hochgeehrtesten hat das Gegentheil erwiesen. Dahero ich so gleich den folgenden Posttag mir die Ehre gebe darauf zu¹²⁹ antworten und mich dafür gehorsamst zu bedanken. Die gütigst communicirte nova unserer¹³⁰ Stadt haben meine Verbindlichkeit gegen Euer Hochwohlgebornen vermehret, wie auch das gnädige Versprechen so wol für meine künftige Fortun, als auch mein¹³¹ diesmal ankommendes Päckchen Bücher sorgen¹³² zu lassen. Meine Schuld bey Ihnen mehret sich dermassen, daß ich kaum die Zinsen davon abzutragen¹³³ im Stande seyn werde. Unter unsern Begebenheiten allhier ist das neueste, daß das Regiment Ordre haben soll nach Magdebourg zu reisen, da Ihre Königlichen Mayestät diejenigen auslesen wolten, welche zum Feldzuge nach Ungarn destiniret sind, andere sagen, es solte eine kayserliche Werbung hieher kommen. Herr Schlitte ist Prorector und damit ich in der Gasse bleibe, von Vogeliana saget¹³⁴ man, daß sie und ihr Kind völlig in integrum restituiret sey, und es sey ihr zu Presbourg eine raisonable Quantite Geldes gezahlet worden. Im Ministerio Ecclesiastico wird¹³⁵ allhier grosse [!] motus gewesen wegen Abschaffung¹³⁶ einiger Kirchen-Ceremonien, exempli gratia die Lichter auf dem Altar, das Absingen der Evangeli und Episteln, der Einsetzungs-Worte¹³⁷ bey dem Heiligen Abendmahl, sie haben sich aber endlich submittiren müssen, der Zuchthaußprediger aber eifert¹³⁸ sehr darüber ob consequantias metuendas¹³⁹ und durffte seine¹⁴⁰ dimission bekommen.¹⁴¹ Schließlich meine Umstände betreffend: so habe die Ehre zu berichten, daß ich mein triennium als ordinarius auf dem Paedagogio nach dem gnädigen Befehl Ihre Excellence des gnädigen Herrn Papa gerne aushalten werde, welches¹⁴² diese Ostern übers Jahr Gott gebe zu Ende gehet und als denn fernere Ordre gehorsamst¹⁴³ erwarten. Solte indessen aber etwas vorkommen, so zu meinem Vortheil gereichet, so habe das ergebenste Vertrauen, daß Euer Hochwohlgebornen

¹²⁸ elötte törölve <resti>

¹²⁹ zu elött törölve: <gehorsamst>

¹³⁰ unserer elött törölve: <grata et ungrata>

¹³¹ meine-röl javítva

¹³² sorgen elött törölve: <zu>

¹³³ abzutragen elött törölve: <werde>

¹³⁴ saget elött törölve: <hat ausgesprengt>

¹³⁵ wird utólag a sor fölé besúrvá, <ist>-röl javítva

¹³⁶ elötte törölve: <der>

¹³⁷ Einsetzungs-Wort elött törölve: <vert>

¹³⁸ eifert elött törölve <will darüber wie Märterer werden>

¹³⁹ metuendas utólag a sor fölé besúrvá

¹⁴⁰ seine elött törölve: <s[...] officio d[...]>

¹⁴¹ Johann Gottgetreu Müller, ugyanehhez lásd a következő levél.

¹⁴² welches elött törölve <und>

¹⁴³ gehorsamst elött törölve: <erwa>

dabey¹⁴⁴ mir dero Vorsorge angedeihen lassen werden, der ich in¹⁴⁵ tieffster Ergebenheit verharre,

Euer Hochwohlgebornen
gehorsamster Diener Joannes Bruckner

7.

**Johann Bruckner levele Georg Soterius¹⁴⁶ nagyszebeni segédlelkésznek
(Halle, 1738. január 30.)**

OSZK Oct. Lat. 2113. 35r–35v.

Hálásan köszöni előző levelét és szolgálatát ajánlja. Aggodalommal tölti el hazája szorongatott helyzete és imádkozik mindannyiukért. Itt sok minden történt, de csak a legfontosabbakról számol be. Porosz királyi rendeletre a királysághoz tartozó minden lutheránus egyházközségben új istentiszteleti rendet vezettek be, a korábbi egyházi szertartásokat jelentősen módosították, ami nagy felháborodást keltett. Emiatt a hallei dologház lelkésze el is hagyta tisztét. A levél második felében legfrissebb könyvmegjelenésekről, a Christian Wolff és tanai körüli vitákról, valamint a pietisták hamburgi helyzetéről tudósít. Hallei tartózkodásából húsvétól számítva még egy éve van hátra, távolabbi sorsa patrónusai kezében van. Szívesen hallana valamit Soterius testvéréről, akit szintén jóakarójának és barátjának tart, írna is neki, de nem tudja, hol keresse. Hálás lenne, ha röviden írna az ott-honi gimnázium helyzetéről.

An Herrn Archi-Diaconum Herrn Magister Soterius eadem occasione, eodem die.

Hohehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Hochzuehrender Patron,

Euer Hohehrwurden haben mich durch dero jungsthin abgelassenes Schreiben dermassen verbunden, daß ich nicht¹⁴⁷ nur die freundliche Aufforderung zu einem

¹⁴⁴ dabey előtt törölve: <solches meine>

¹⁴⁵ in előtt törölve: <ohn Unterlaß verh>

¹⁴⁶ Georg Soterius (Nagyszeben, 1704–1765), lelkész. A lipcsei egyetemen tanult filozófiát és teológiát. Itt Johann Christoph Gottscheddel is megismerkedett, erről egy Soteriusnak hozzá írt levele (GOTTSCHEDE, 2008.), valamint Gottschednek Soterius magiszteri címének elnyerésére írt alkalmi költeménye tanúskodik. Tanulmányai utolsó évében az egyetemen előadásokat is tartott. 1728-tól konrektor a nagyszebeni gimnáziumban, 1733-tól ugyanitt rektor, 1737-től Nagyszeben segédlelkésze. 1741-től Sellenberken (ném. Schellenberg, ma: Şelimbär, RO), majd 1746-tól Szelindeken (ném. Stolzenburg, ma: Slimnic, RO), lelkész.

¹⁴⁷ nicht előtt törölve: <nur>

fleissigen commercio litterario beständig¹⁴⁸ beobachten, sondern auch gänzlich zu dero Diensten leben werde, und die hohe Verbindlichkeit, die¹⁴⁹ ich in innigster Ergebenheit gegen Euer Hochehrwürden hege, in einer schuldigsten Dankbefliessenheit an den Tag legen. Die bedrängten Umstände unsers lieben Vaterlandes haben mich sehr afficiret und getrieben Ihrer aller¹⁵⁰ noch mehr und inständiger bey dem lieben Gott eingedenk zu seyn und habe das Vertrauen zu ihm, daß er sich unserer aller erbarmen werde. Von hiesigen Begebenheiten könnte mit¹⁵¹ vielem¹⁵² dienen, will¹⁵³ aber nur das merkwürdigste¹⁵⁴ anführen. Im Ministerio Ecclesiastico in allen königlichen Preussischen Ländern sind grosse motus gewesen, indem Ihre königlichen Mayestät die adiophora¹⁵⁵ unserer Kirchen auf dem Fuß wollen gesetzt haben, wie bey den Reformirten, exempli gratia die Lichter auf dem Altar, das Absingen der Evangelia und Episteln, wie auch der Worte der Einsetzung und des Vater Unsers bey dem Heiligen Abendmahl, item die Kragen der Priester und Chor-Röcke, wogegen sich insonderheit die hiesigte theologische Facultat und Ministerium sehr gesetzt, zuletzt aber sich dennoch submittiren müssen. Biß auf den Zuchthaußprediger, Herr Magister Müller,¹⁵⁶ welcher es als eine Sache von wichtigen Folgen ansiehet, und lieber das Amt, als das exercitium desselben lassen will. Die Theologische Moral unsers Herrn Professor Baumgartens¹⁵⁷ ist noch nicht fertig, so bald sie aber fertig seyn wird, so werde mir die Ehre geben, künftige Messe ein Exemplar zu überreichen. Von den Streitigkeiten in der Wolffischen Philosophie, wie auch unter Probst Reinbek¹⁵⁸ und Doctor Marpergern¹⁵⁹ ist alles stille und in Hambourg hören wir, daß etliche Candidati Theologiae, so in Halle studieret und mein Condiscipel gewesen, ipso Neumeistero¹⁶⁰ adprobante cum

¹⁴⁸ *beständig* elött törölve: <sondern auch>

¹⁴⁹ *die* elött törölve: <w>

¹⁵⁰ *Ihrer aller* utólag beszúrva a margón

¹⁵¹ *mit* elött törölve: <wohl>

¹⁵² *vielem* elött törölve: <einem und>

¹⁵³ *will* elött törölve: <ich>

¹⁵⁴ *merkwürdigste* elött törölve: <merk>

¹⁵⁵ Az üdvözülés szempontjából nem számottevő dolgok.

¹⁵⁶ Johann Gottgetreu Müller (1701–1787). Müller elbocsátása után Lipszébe ment, ahol az egyetemi templom egyik prédikátora lett és előadásokat is tartott az egyetemen.

¹⁵⁷ Siegmund Jakob Baumgarten, *Unterricht vom rechtmässigen Verhalten eines Christen oder Theologische Moral*, Halle, Bauer, 1738.

¹⁵⁸ Johann Gustav Reinbeck (1683–1741), lutheránus teológus és esperes, 1701-től a hallei egyetem hallgatója, itt a teológiai kar adjunktusa lett. 1717-től a berlini Szent Péter-templom esperese, 1721-től 1741-ig az egyháztanács tagja (Konsistorialrat). Nagy szerepet játszott a Halléból elűződött Christian Wolff sikeres visszahívásában, követői közé tartozott.

¹⁵⁹ Bernhard Walther Marperger (1682–1746), lutheránus teológus. 1706-tól Nürnbergben lelkész, 1724-től a szász választófejedelem udvari prédikátora Drezdában, ezzel a legmagasabb szász lutheránus egyházi méltóság. 1737-ben egy írásában (*Zufällige Gedancken über Eines vornehmen Theologi Betrachtungen der Augspurgischen Confession, Die darin gebrauchte Wolffische Philosophie betreffend*, Frankfurt/Leipzig, 1737) támadta Johann Gustav Reinbecket, amiért az Christian Wolffot igyekezett rehabilitálni. Ezzel egy hosszabb, több évig tartó vitát váltott ki a lutheránus teológusok között.

¹⁶⁰ Erdmann Neumeister (1671–1756), lutheránus teológus és költő. 1715-től a hamburgi Szent Jakab-templom lelkésze és a felső egyháztanács tagja (Oberkonsistorialrat), ismert volt pietizmusellenességéről.

applausu geprediget und allda Hofnung haben, im Ministerio des Herrn Pastor Wagners¹⁶¹ avanciren zu können. Herr¹⁶² Doctor Lange wird mit seiner Prophetischen Licht und Recht bald erscheinen,¹⁶³ von seiner allgemeinen Gnade hat er jüngst Tomum II. herausgegeben bey Gelegenheit etlicher Einwurffe, so ihm die Reformirter gemacht hat, welche er aber mit 24 Gründen widerleget.¹⁶⁴ Von Magister Carpoven erwarten wir¹⁶⁵ seinen Tomum II. Theologiae Systematicae auf Ostern.¹⁶⁶ Von¹⁶⁷ meinen Umständen vermuthe,¹⁶⁸ daß selbige Euer Hochehrwürden bekant seyn durfften, wie¹⁶⁹ ich künfftige Ostern nur noch ein Jahr in gegenwärtiger Station zu stehen habe und nachhero den Willen und Befehl guter Gönner in Einrichtung meiner Umstände erwarte, wozu ich mir deroselben Geneigtheit gleichfalls gehorsamst erbitte, und¹⁷⁰ suche mich mit Gottes Hülffe darin vest zu setzen, wer weiß, worin der liebe Gott mich brauchen will. Von des Herrn Bruders Hochedlen hatte gerne einige zuverlässige Nachricht, indem ich gerne an dieselben schreiben wollte, und nicht weiß, wo Sie sich befinden, ich halte mich zu Ihm gleichfalls, als einem meiner hochzuehrenden Gönner und Freunde. Solten Euer Hochehrwürden belieben bald nach Teutschlad zu schreiben, so wolte um eine kleine Abschilderung des Status unsers Gymnasii gebeten haben, womit ich mich dero fernen Wohlwollen und Geneigtheit empfehle und verharre

Euer Hochehrwürden
verbundenster Diener
Joannes Bruckner
Paedagogii Regii Collega

Halle, im Königlichen Paedagogio,
den 30. Januarius
1738.

¹⁶¹ Friedrich Wagner (1693–1769), lutheránus teológus, 1736-tól a hamburgi Szent Mihály-templom lel-késze. Neumeisterrel szemben megengedőbb álláspontot képviselt a pietizmussal szemben, ő mondott halotti prédikációt J. G. Reinbeck felett.

¹⁶² Herr elött törölve: <werde seinen>

¹⁶³ Joachim Lange, *Prophetisches Licht und Recht, Oder Richtige und Erbauliche Erklärung Der Propheten*, Halle–Leipzig, 1738.

¹⁶⁴ Lange már a *Propetisches Lichthez* csatolt egy függeléket a lutheránus kegyelemtanról (az általános kegyelemről): *Biblischer Anhang Von der Evangelischen Hauptlehre, Der Allgemeinen Gnade Gottes*. Ennek folytatásaként jelentette meg az itt említett írást: *Weitere Ausführung Der Evangelischen Hauptlehre Von der Allgemeinen Gnade, [...] Mit XXIV wichtigen Gründen, Gegen den geschehenen Widerspruch, schrift-mäßig in dogmatischer Abhandlung erwiesen und mit mehrern erläutert wird*, Halle, 1738.

¹⁶⁵ wir elött törölve: <E>

¹⁶⁶ A kötet végül csak 1739-ben jelent meg: Jakob Carpov, *Theologia Revelata Dogmatica Methodo Scientifica Adornata [...] Tomus Secundus*, Jena–Lipcse, Melchior, 1739.

¹⁶⁷ Von utólag beszúrva, elötte törölve: <Schließlich von>

¹⁶⁸ vermuthe elött törölve: <welches zu gedenken ich>

¹⁶⁹ wie elött törölve: <und thue beim>

¹⁷⁰ und elött két és fél sor kisatírozva <anietzo docire [...] Theol. [...] von. L. D. die Oratione und von B. 4. die [...] Historie, die übrige Zeit wende zu perfectionierung meiner übrigen Studien an, wer weiß, womit w>

8.

Johann Bruckner levele Johann Georg von Baußnernnek Nagyszebenbe

(Halle, 1738. március 9.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 40v–41r.

Érdeklődik, hogy a legutóbbi lipcsei könyvvásárra küldött csomagja rendben megérkezett-e, és hogy küldjön-e valamit a következő vásárra. Isten óvja szülőföldjüket a fenyegető pestistől, amit már Lipcsében is kihirdettek. A levél hátralévő részében Johann Georg von Baußnern egykori hallei diáktársai és tanárai jelenlegi sorsáról ad hírt. A paedagogiumban növekszik a tanárok száma, és sok közöttük a hallei. Alázatosan kéri Johann Georg közbenjárását patrónusainál és apjánál.

An Herrn von Baussnern (Johann Georg) nach Hermannstadt in Siebenbürgen den 9. Marti per Post

Hochwohlgeborner Herr,
Insonders Hochzuehrender Herr von Baußnern,

In der grossen Ergebenheit, womit ich Ewer Hochwohlgebornen verpflichtet bin, gebe mir abermahlen die Ehre, denenselben beschwerlich zu seyn und mich¹⁷¹ gehorsamst zu erkundigen,¹⁷² ob die¹⁷³ von der Leipziger Messe denenselben¹⁷⁴ überreichte Sachen richtig eingetroffen und ob Ewer Hochwohlgebornen auf künfftige Messe nichts zu befehlen beliebten, als wozu sich¹⁷⁵ meine Wenigkeit nicht¹⁷⁶ allein bereit und willig, sondern hoch verpflichtet zu seyn erachtet. Die Continuation vom Archivario¹⁷⁷ wird erfolgen, woferne einige unserer Kauffleute heraus kommen sollten,¹⁷⁸ woran doch in Leipzig sehr¹⁷⁹ gezweifelt wird, wegen der ansteckenden Seuche, welche nach dem Bericht und Ordre des Gesundheit¹⁸⁰-Raths zu Venedig wieder zunehmen soll, weßwegen auch in Leipzig dasselbige öffentliche Kund gethan worden, Gott erbarme sich unsers armen Vaterlandes. Von unsern Begebenheiten habe nichts sonderliches zu berichten. Herr von

¹⁷¹ *mich* sor fölé utólag beszúrva

¹⁷² *erkundigen* előtt törölve: <zufangen, ob>

¹⁷³ *die* előtt törölve <Sie auf bevorstehende>

¹⁷⁴ *denenselben* előtt törölve: <unterschi>

¹⁷⁵ *sich* utólag sor fölé beszúrva, javítva <ich>-ről

¹⁷⁶ *nicht* előtt törölve: <sich>

¹⁷⁷ Lásd 3. levél 65. jegyzet.

¹⁷⁸ *solten* előtt törölve: <wer>

¹⁷⁹ *sehr* előtt törölve: <und> <ge>

¹⁸⁰ *Gesundheits*-ről javítva

Lüder¹⁸¹ soll in Jena erstochen seyn, Herr Graf Kornfeil¹⁸² unter den Kayserlichen Truppen als Unter-Officier dienen, Herr von der Goltz¹⁸³ aber als Volontair dahin¹⁸⁴ gereiset seyn. Herr von Niesemeuschel II.¹⁸⁵ aber ist, nachdem er in Leipzig wacker Geld verzehret, endlich in¹⁸⁶ Sächsische Dienste gegangen. Niesemeuschel I.¹⁸⁷ ist¹⁸⁸ in Jena und wird¹⁸⁹ finito hoc semestri vermuthlich auf Reisen gehen. Herr Baron von Schlammersdorff¹⁹⁰ ist in Leipzig und soll sich sehr wohl und artig aufführen. Leberecht Dreisig¹⁹¹ ist allhier auf der Academie und halt sich so, taliter qualiter: er hat einen Bruder¹⁹² bey uns auf dem Paedagogio. Im übrigen wächst der Numerus unsrer Paedagogisten ziemlich, diese Ostern werden ihrer 8 auf Academie gehen: derer ihre Stellen aber bereits besetzt sind, insonderheit haben wir viele aus der Stadt unter uns und es sind noch mehrere gemeldet. Der hiesige Zuchthausprediger ist ab officio removiret, weil er sich der königlichen Ordre in Einrichtung der Kirchen-Ceremonien nicht submittiren wollen, man saget aber, daß er an der Domkirche¹⁹³ in Merseburg employret werden durffte. Herr Doctor Walaskai¹⁹⁴ ist zu Anspach auf Recommendation des alten Hoffmans¹⁹⁵ Leib-Medicus geworden. Herr Pastor Pourgold¹⁹⁶ lieget todtkrank auf seiner guten Pfarre. Herr Graf von Promnitz gehet von hier nach Leipzig,¹⁹⁷ da denn manchen Professoribus ein Ziemliches entgehen¹⁹⁸ wird. Herrn Vegner soll es in Franckfurt nicht gefallen haben, und er befindet sich ietzt als Magister Legens in Jena. Herr Nachtigall¹⁹⁹

¹⁸¹ Christian Friedrich von Lüder. Bruckner a következőkben Johann Georg von Baußnern paedagogium regumbeli iskolatársai későbbi sorsáról számol be. A paedagogium diákjainak adatbázisát lásd <http://www.francke-halle.de/francke.htm/archiv/matrikel/paedag/seiten/indexp.html>.

¹⁸² Hector Ferdinand Friedrich von Kornfeil (szül. 1719).

¹⁸³ Henning Bernhard von der Goltz (1718–1757).

¹⁸⁴ *dahin* előtt törölve: <daselb>

¹⁸⁵ Balthasar Friedrich von Niesemeuschel.

¹⁸⁶ *in* előtt törölve: <unter>

¹⁸⁷ Johannes Christoph von Niesemeuschel.

¹⁸⁸ *ist* előtt törölve: <al>

¹⁸⁹ *wird* előtt törölve: <schei>

¹⁹⁰ Pusztán a családnév alapján bizonyosan nem azonosítható: vagy Carl Wilhelm Friedrich von Schlammersdorf, vagy Wilhelm Heinrich Johannes von Schlammersdorf.

¹⁹¹ Leberecht Dreysig.

¹⁹² Traugott Dreysig.

¹⁹³ *An der Domkirche* margón beszúrva, *Domkirche* előtt törölve: <thu>

¹⁹⁴ Wallaszky János, vö. a 74. lábjegyzet.

¹⁹⁵ Friedrich Hoffmann (1660–1742), orvosprofesszor, 1693-tól, a hallei egyetem alapításától kezdve az orvosi kar professzora, ahol több alkalommal is vezető pozíciót töltött be. Tagja volt a császári természettudományos akadémiának (Leopoldina), a berlini porosz tudományos akadémiának, a Royal Societynek és az Orosz Tudományos Akadémiának.

¹⁹⁶ Daniel Heinrich Purgold, 1734-től informátor a paedagogium regiumban, később lelkész lelkész Magdeburgtól nem messze, Parchenben. 1734 tavasza és ősze között Johann Georg von Baußnern Stubenpraeptora volt [S. / A. I. 123].

¹⁹⁷ Gróf Johann Erdmann von Promnitz (1719–1785), 1736-tól a hallei egyetemen jogot tanult, majd tanulmányait 1738-tól Lipszében folytatta.

¹⁹⁸ *entgehen* előtt törölve: <[...]/>

¹⁹⁹ Georg Christian Nachtigal (1709–1774), 1732 és 1733 között informátor a paedagogium regiumban, 1738-tól rektor és lelkész Potsdamban.

gehet als Rector nach Potsdam. Wohin unser König an die Stadtschule jährlich 300 rheinische Gulden zur²⁰⁰ Aufnahme derselben ordiniret hat.²⁰¹ Schließlich meine Umstände betreffend, wenn mit denselben beschwerlich fallen darf, so erwarte in dieser meiner Station den Wink meiner hohen Herrn Patronorum und bitte gehorsamst Euer Hochwohlgebornen, wollen mir mit²⁰² dero vielvermögenden Fürsprache und Gewogenheit²⁰³ gleichermassen gütigst zu Hülffe kommen.²⁰⁴

Gehorsamster Diener
Joannes Bruckner
Paedagogii Regii Collega

9.

Johann Bruckner levele szüleinek Nagyszebenbe

(Halle, 1738. március–április)

OSZK Oct. Lat. 2113. 45r–46r.

Köszöni előző két levelüket, amelyek kis késéssel értek el hozzá, hálás szeretetükért és gondoskodásukért, elszomorította viszont, hogy azt szeretnék, hogy ezen a tavaszon hazatérjen, hiszen nyomós érvei vannak a maradás mellett. Egyrésztől félő, hogy a jelenlegi háborús helyzetben egy ilyen hosszú úton erőszakos toborzás áldozatául esne, ahogy az sokakkal megtörtént. Másrésztől hazautazásához 100 rajnai forintba lenne szüksége, amit Nagyszeben városának kellene kifizetnie, ezzel pedig nem szeretné terhelni a most egyébként is nehéz helyzetben lévő várost, és szüleit is arra kéri, hogy ilyen kéréssel ne legyenek patrónusai terhére. Halléban most jól megy a sora, és semmiben sem szenved hiányt. Ki tudja, milyen sors várna rá otthon? Szívesen venné, ha lelkésznek hívnák valahová, de mivel jelenleg Halléban hasznát veszik, ezt nem adná fel a bizonytalanért. Egy negyedik oka is van a maradásra, de azt nem írhatja meg, idővel szóban elmondja, és akkor szülei is biztosan egyetérteneek majd vele. Sajnálja, hogy lánytestvére esküvőjén nem vehet részt, de két rókabőrt küld neki, ha bármi másra szükségük lenne, írják meg nyugodt szívvel. Eckhardt lelkész úrnak is küld itt egy levelet, és több otthoni ismerősének is üdvözlétét küldi. A múlt hónapban első alkalommal eret vágatott ma-

²⁰⁰ zur előtt törölve: <ande>

²⁰¹ Herr Doctor Michaelis und Herr Gulins[...]y, die Nickmauer nevek utólag beszúrva margón, ez a mondat feltehetőleg még befejezésre várt.

²⁰² mit előtt törölve: <gleichfalls>

²⁰³ Gewogenheit előtt törölve:

²⁰⁴ A levél utolsó pár sora áthúzza: <und insonde> und insonderheit es bey Senior hochwohlgebornen Gnaden, dem gnädigen Herrn Papa, es dahin <zu> vermitteln, daß wofern das Stipendium Biglerianum vom verflossenen Jahre an durfftüge vergeben werden solte, höchst dieselben es <mir> dero unwürdigstem Knecht, zum Behuf meiner Academischen Nothdurfft gnädigst angedeihen lassen. Ich werde wie für alle unverdiente hohe Wohlthaten und grosse Gnaden-Bezeugungen ersterben etc.

gán, húsvét után ismét Jénába utazik. Ha majd a hazautra sor kerül, szívesen utazna a birodalmon keresztül.

Hertzlichgeliebte Eltern,

Eure zwey hertzliche Brieffe habe zu²⁰⁵ rechter Zeit mit vielem Vergnügen erhalten und daraus eure²⁰⁶ unermüdete Liebe und Vorsorge gegen mich erschen. Der liebe Gott vergelte euch die Treue, die ihr an mir thut und lasset er mich beben, so werde nicht ermangeln, dafür von Hertzen dankbar zu seyn. Wie ich mich aber über den ersten Brieff gefreuet, da ihr meine Heimkunfft in den Händen²⁰⁷ Gottes überliesset, so unangenehm war mir in²⁰⁸ dem andern euer Verlangen, mich dieses Frühejahr zu Hause zu sehen. Es ist dasselbige zwar nicht zu mißbilligen, aber zu dieser Zeit gar unbequem, indem ich dringende Ursachen habe, die mich zu dem Entschluß gebracht noch ein Jahr allhier zu verweilen. Erstlich bewegen mich dazu die gegenwärtige²⁰⁹ Krieges-Troublen,²¹⁰ da ich mir nicht getraue, so eine weite Reise sicher²¹¹ zu thun für den haufigen Werbungen, da alles im Reich und in den Kayserlichen Ländern mit²¹² Gewalt weggenommen wird, sogar vornehme Leute und Doctores, wovon mir Exempel bekannt sind. Zum andern, so brauchte ich zu meiner Rückreise wenigstens 100 Gulden, dieselbigen aber werden wir aus²¹³ der Cantzley auf uns nehmen müssen, nun wisset ihr ja selbst, mit wie vielen Ausgaben unsere arme Stadt und Land beschweret ist, und ich fürchte, die Herrn Patroni würden ungern daran gehen, es solte mir auch nicht lieb seyn, wenn ihr Ihnen mit einem so unzeitigen Begehren beschwerlich seyn soltet. Ich bin allhier, Gott Lob, wohl versorget in der grösten Sicherheit und Liebe vergnüget, wer weiß in welche Noth ich bey euch und²¹⁴ mit euch kommen mögte. Zum dritten, so würden Sie mir hier nicht zuwieder seyn, wenn ich zu einem gewissen Dienst eine Vocation erhielte, aber allda müßig zu gehen (da ich in der Zeit hier waß gutes verrichten kann) ist bedenklich, und mir zu Gefallen wird kein Pfarrer sterben: ja, ich versichere, daß meinem Grafen und ubrigen, derer Gouverneur ich bin, es nicht lieb seyn wurde, wenn ich jetzt weggehen sollte, ubers Jahr aber gehet er und wir alle weg. Zum vierdten habe ich noch eine Ursach in meinem Gemüthe, die sich²¹⁵ aber nicht²¹⁶ wohl²¹⁷ schrifflich berichten lasset und²¹⁸ die ich in

²⁰⁵ zu elött törölve: <mit>

²⁰⁶ <die> törölve eure fölé besúrva

²⁰⁷ die Hände-röl javítva

²⁰⁸ in dem andern utólag besúrva a margón, elötte törölve: <das>

²⁰⁹ gegenwärtige elött törölve: <K>

²¹⁰ Bruckner itt feltehetőleg az orosz-osztrák-török háborúra (1735–1739) utal.

²¹¹ sicher elött törölve <sic>

²¹² mit elött törölve <w>

²¹³ aus elött törölve <von>

²¹⁴ und elött törölve <kommen mögte>

²¹⁵ sich sor fölé besúrva

²¹⁶ nicht elött törölve <jetzt>

²¹⁷ wohl elött törölve: <s>

²¹⁸ und elött törölve: <[...]>

mein Gemuth behalte, zu seiner Zeit will ich sie euch wohl sagen und ihr werdet selbst bekennen müssen, daß es gegründet gewesen. Es soll sich also meine liebe Mutter nur zu friden geben, und meine Schwester in Gottes Namen heuraten, wenn ihr ein gutes Glück kommet, an mir ist ja so viel nicht gelegen. Ich will hier an selbiger Hochzeit etc.²¹⁹ Das verlangte Tuch will ich ihr auf die Messe mitschicken nebst 2 Fuchsbälgen, den Peltz damit zu füttern, denn sie sind hier wohlfeiler, als zu Hause. Kann ich ihr auch sonst etwas dienen, so bitte nur getrost zu fordern und nicht²²⁰ so wenig Vertrauen zu ihren armen Bruder zu haben, daß sie die Wenigkeit zu bezahlen verspricht: wenn sie mich aufrichtig liebet, so ist alles schon bezalet. Die Bucher zu Herrn Pastor Eckardt lasset so lange, biß er sie euch von freyen Stuken einhändiget, inliegenden Brieff bestellet an ihn.²²¹ Herrn Mehrbrod und Herrn Maiter grüßet freundlich von mir, wie auch Herrn Krauß, Herrn Czilman und alle gute Freunde.²²² Der Frau Vagnerin ihrem Jungfer Töchterchen wünsche eine baldige Besserung und der Frau Vagnerin alles gutes. Waß machet mein werthes Harteneckische Hauß? Den 17. dieses Monats habe ich mir zum erstenmal zur Ader gelassen mit gutem Success. Nach Ostern, so der Herr will, werde wieder eine Motions-Reise nach Jena thun. Mit den Griechen will ich freylich einmal nicht zuruckkommen, sondern habe grosse Lust, durchs Reich zu gehen, es wird sich aber solches alles schon geben, wenn die Zeit kommet. Vielleicht komme ich unvermerkt, wenn es niemand gedenket. Doch es stehet alles in Gottes Hand, dessen²²³ Obhut ich euch empfehle und verbleibe
 Euer geliebter Sohn,
 Joannes Bruckner

10.

Johann Bruckner levele Andreas Eckhardt keresztyényszigeti lelkésznek

(Halle, 1738. március–április)

OSZK Oct. Lat. 2113. 46r–46v.

Köszöni előző levelét és szolgálatát ajánlja. Hálás az otthoni hírekért és viszonzásképp ő is beszámol a hallei eseményekről. Örül, hogy a korábban küldött könyvek (Buttstett, Wagner) elnyerték tetszését, és azon lesz, hogy a Wagner első kötetét és eljuttassa hozzá. A levél további részében beszámol a legújabb könyvmegjelenésekről, és az ígért könyveket, amelyeket be tud szerezni, szintén elküldi.

²¹⁹ Ich will hier an selbiger Hochzeit etc. utólag a margón beszúrva.

²²⁰ nicht előtt törölve <an kei>

²²¹ inliegende Brieff bestellet an ihn margón utólag beszúrva. Lásd a következő levél.

²²² Herrn Czilman und alle gute Freunde utólag a margón beszúrva.

²²³ dessen előtt törölve: <welchen>

An Herrn Pastor Eckardt nach Groß-Au

Hohehrwürdiger und Hochgelahrter Herr,
Hochzuehrender Herr Pastor,

Euer Hohehrwürden verbinden mich gar zu sehr, und haben auch durch dero nächste hochgeehrte Zuschrift meine Verbindlichkeit dermassen vermehret, daß ich mich Ihnen und dero vielwerthem Hause einen recht grossen Schuldner zu seyn erkenne. Insonderheit danke gehorsamst für die gütigst ertheilte Neuigkeiten und werde solche²²⁴ Liebe²²⁵ mit Communicirung unserer Merkwürdigkeiten zu erwidern jederzeit²²⁶ beflissen seyn. Es war mir hertzlich lieb zu vernehmen, daß Herrn Rector Buttstatts²²⁷ und Pastor Wagners²²⁸ Schrifften bey Ihnen Approbation gefunden und werde daher veranlasset, Ewer Hohehrwürden ich den ersten Theil von Wagners Seligmachender Erkenntniß in ausführlichen Betrachtungen über die christlichen Glaubens-Lehren²²⁹ auf die Messe entzuschicken, da aus der Vorrede sein institutum erhellen wird. Von Reinbecks Betrachtungen sind erst III. Theile heraus und an den 4ten noch nicht Hand angelegt,²³⁰ wie der Herr Probst zu einem meiner Collegen, der neulich zu Berlin gewesen, selbstens gesaget, es siehet mit dem Werk sehr weitlauffig aus, da es, nach²³¹ der Bericht des Verlegers, aus VIII. Theilen bestehen wird. Mit dem Tractat de immortalitate animae siehet es eben also aus,²³² sollte es aber auf die Messe zum Vorschein kommen, so will ich gehörige Bericht davon abstatten. Corberts geheime Beschäftigung mit sich selbst lieget²³³ noch in Manuscript bey dem Verleger.²³⁴

²²⁴ *solcher-ról javítva*

²²⁵ *Liebe* elött törölve: <mit>

²²⁶ *jederzeit* elött törölve: <[nicht [...]]>

²²⁷ Johann Andreas Buttstett (1701–1765), 1732 óta osterodai rektor, korábban a filozófia magántanára a helmstedti egyetemen, élete végén a teológia rendes professzora Erlangenben. Több teológiai és filozófiai mű szerzője, a vallásos felvilágosodás képviselője, Christian Wolff követője. Vitába szállt Reinbeckkel a *Betrachtungen über die Augspurgische Confession* kapcsán.

²²⁸ Friedrich Wagner (1693–1760), lelkész, a teológia doktora. 1716 és 1719 között informátor a hallei paedagogiumban, 1736-tól a hamburgi Szent Mihály-templom főlelkésze, számos teológiai értekezés szerzője, a korabeli lexikonok jó tollú íróként emlékeznek meg róla.

²²⁹ Az említett kötet: Friedrich Wagner, *Die seeligmachende Erkenntniß Gottes, in ausführlichen Betrachtungen über die christlichen Glaubens-Lehren, nach Anleitung gewisser [...] Haupt-Sprüche Heiliger Schrift [...] vorgetragen*, Hamburg, Felgner, 1737–1739.

²³⁰ Johann Gustav Reinbeck, *Betrachtungen über die in der Augspurgischen Confession enthaltene und damit verknüpfte Göttliche Wahrheiten*, I–IX, 1731–1747. Reinbeck halála után, az 5. kötettől Israel Gottlieb Canz kiadásában.

²³¹ *nach* elött törölve: <ver>

²³² Az említett írás végül 1739-ben jelent meg: Johann Gustav Reinbeck, *Philosophische Gedancken über die vernünftige Seele und derselben Unsterblichkeit: Nebst einigen Anmerckungen über ein Frantzösisches Schreiben*, Berlin, 1739.

²³³ *lieget* elött törölve: <ist noch in>

²³⁴ [John Corbet], *Johan Corbets geheime Selbstbeschäftigung [...] mit einer Vorrede Siegm. Jac. Baumgartens*, Halle, Bauer, 1738.

Rambachs Einleitung in die Streitigkeiten der Evangelischen und Pontificiorum ist ein Stück aus einem Collegio²³⁵ und sehr mangelhafft, wiewieder auch die Erben des seligen Herrn Doctors in allen gelehrten Zeitungen protestiren, der ander Theil soll diese Messe fertig werden, es ist aber ein verstimmtes Werk. Crellii Real-Concordance²³⁶ ist aufgegangen und sehr rar: auch noch keine neue Edition vorhanden. Pfanneri Theologiam gentilem²³⁷ habe in Halle nicht finden können, es hat mir aber ein Buchfuhrer aus Leipzig zu verschreiben versprochen,²³⁸ da ich denn sie gerne mit Huetii Quaestionibus Alnetaneis²³⁹ besorgen will. Von²⁴⁰ Lami²⁴¹ Beweiß von der Wahrheit und Heiligkeit der christlichen Sitten-Lehre²⁴² ist noch je ein Tomus heraus, der wohl geschrieben ist, ich will selbigen nebst dem Tomus II. binden lassen und überschicken. Den catalogum von ihren noch restirenden Auctoribus classicis will gerne besorgen, wie ich die versprochene Moral von unserm Herrn Professor Baumgarten²⁴³ diese Messe gewiß überschicken.

²³⁵ Johann Jacob Rambach, *Collegium Introductorium Historico-Theologicum, oder Historische Einleitung in die Streitigkeiten zwischen der Evangelischen und Catholischen Kirchen*, I–II, 1737–1738.

²³⁶ Paul Crell bibliai konkordancia-mutatója az idők során több formában is megjelent, utoljára talán 1662-ben. Paul Crell, *Novum Promptuarium Biblicum, Oder Neue Biblische Concordantien*, Frankfurt am Main, 1662.

²³⁷ Tobias Pfanner, *Systema Theologiae Gentilis Purioris. Qua quam prope ad veram religionem gentiles accesserint, per cuncta fere eius capita, ex ipsis praecipue illorum scriptis ostenditur*, Basel, Widerholdus, 1679. Két 1679. évi baseli kiadását ismerjük, későbbi megjelenéséről nincs tudomásunk.

²³⁸ versprochen előtt törölve: <g>

²³⁹ Pierre Daniel Huet (1630–1721) francia katolikus pap és filozófus *Alnetanae quaestiones de concordia rationis et fidei* című, először 1690-ben Caenben kinyomtatott művéről van szó. A levelezéshez időben legközelebbi németországi kiadása 1719-ben jelent meg Lipszében, a Grossius kiadónál.

²⁴⁰ Utólag a margón beszúrva.

²⁴¹ Bernhard Lamy [ford. Carl Christian Restel], *Vernunftmässiger und überzeugender Beweis von der Wahrheit und Heiligkeit der Christlichen Sitten-Lehre*, Leipzig, Blochberger, 1737.

²⁴² *Sitten-Lehre* előtt törölve: <Rel [?] S>

²⁴³ Siegmund Jakob Baumgarten, *Unterricht vom rechtmässigen Verhalten eines Christen oder Theologische Moral*, Halle, Bauer, 1738.

11.

Johann Bruckner levele Simon von Baußnern nagyszebeni királybírónak²⁴⁴

(Halle, 1738. május 17.)

OSZK Oct. Lat. 2113. 59v–60r.

Köszönetet mond az azévi Stipendium Biglerianumért, mindig is hálával fog tartozni ezért, és azon lesz, hogy ezt a kegyet megszolgálhassa, akármilyen feladatot kapjon is majd a jövőben. Simon von Baußnernnek és egész családjának élete végéig lekötöztetve marad. Amíg ezt személyesen nem viszonzhatja, addig kéri Istentől, hogy fizesse meg patrónusa jócselekedetét és tartsa meg továbbra is hazájuk jólétéért küzdő támogatójának. Engedelmesen várja, hogy von Baußner mit dönt sorsa felől. A számára engedélyezett további egy évet tanítással fogja töltetni, mivel az idősebb kollégák távozása miatt kevés a tanár, és így még egy évig módja lesz rá, hogy felkészítse magát hazája jövőbeni szolgálatára.

An Herrn Baußnern, den ältesten auf Herrmannstadt den 17. Maii per Post

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

Euer hochwohlgebornen Gnaden haben dero unterthänigsten Knecht auch dieses Jahr mit dem Stipendio Bigleriano zu begnadigen und meiner Nothdurfft gnädigst beyzustehen²⁴⁵ abermal geruhet. Ich werde²⁴⁶ zu desto grösserm und verpflichteterm Dank verbunden,²⁴⁷ je merkwürdigere Proben²⁴⁸ ich von dero gnädigen Huld und landesväterlichen Vorsorge²⁴⁹ erkenne zu erhalten begnadiget²⁵⁰ werde, und meine Unwürdigkeit dagegen²⁵¹ in unterthänigem Gehorsam erkenne, welcher mich antreibt

²⁴⁴ Simon von Baußnern (1677–1764) Bartholomäus Baußner szuperintendens fia, Enyeden és Szebenben végezte iskoláit, 1698-tól tanulmányai befejeztével hivatali szolgálatba állt. 1704-től a nagyszebeni magisztrátus titkára és ebben az évben vették fel a külső tanácsba (Kommunität/százak tanácsa). 1711-től az Erdélyi Udvari Kancellárián dolgozott Bécsben, 1730-ban megválasztották szebeni királybírónak és ezzel egyúttal a szászok grófjának (szász ispánnak), amely tisztjében az uralkodó 1732-ben erősítette meg (1733 februárjában tért haza Nagyszebenbe), ezt a tisztelet haláláig, 1742. szeptember 30-ig töltötte be. 1718-ban nyerte el a nemesi rangot.

²⁴⁵ a szóban az *st g*-ről javítva

²⁴⁶ *Ich werde* a szó fölé szúrva, alatta törölve: <Es verbindet mich dasselbige> a sor fölött szintén törölve: <dafür>

²⁴⁷ *verbunden* utólag a sor fölött beszúrva, előtte törölve <dafür> <die>

²⁴⁸ *merkwürdigere Proben* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <mehr ich mein [?] g[...]r>

²⁴⁹ *Vorsorge* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve <Gnade und meine Unwürdigkeit> szintén a sor fölé beszúrva majd törölve <zu erkennen>

²⁵⁰ *begnadiget* előtt törölve <gewürdig>

²⁵¹ *dagegen* utólag a sor fölé beszúrva

die²⁵² innigste Dankbefliessenheit²⁵³ und schuldigste Verpflichtung auf alle Weise an den Tag zu legen. Daher ich²⁵⁴ mich gänzlich zum unterthänigsten Dienst Euer hochwohlgebornen Gnaden und dero gesamtem hochadelichen Hause lebenslang verbunden achte,²⁵⁵ und²⁵⁶ indessen,²⁵⁷ biß ich Gelegenheit finde, in Person mich unterthänigst [?] zu erweisen,²⁵⁸ den²⁵⁹ lieben Gott zum reichen²⁶⁰ Vergelter auch²⁶¹ dieser hohen Wohlthat und beständigen Erhalter, Beförderer²⁶² und Vermehrer dero uns so unentbehrlichen und theuren Wohlfart zum Trost und Gedeihen unsers armen Vaterlandes²⁶³ ohne Unterlaß anrufen werde,²⁶⁴ dabey²⁶⁵ in zuversichtlichem²⁶⁶ Gehorsam erwarten,²⁶⁷ waß Euer hochwohlgebornen Gnaden mit dero unterthänigstem Knecht fernerhin²⁶⁸ gnädigst zu disponiren geruhen werden. Für diesesmal habe die mir gnädigst²⁶⁹ ertheilte Freyheit wegen meiner Zuruckkunfft oder²⁷⁰ fernern Verweilung an hiesigtem Orte also gebraucht, daß ich noch ein Jahr in meinem gegenwärtigen Schul-Dienst mit²⁷¹ dero gnädigster²⁷² Genehmhaltung zu bleiben gedenke, zumahlen²⁷³ da es²⁷⁴ auch hier wegen der schleinigen Beförderung der Ältesten aus unsem Collegio²⁷⁵ an Docenten gebrechen. Will ich auch noch fernerhin Gelegenheit haben, dürffte zum Dienste des Vaterlandes ich²⁷⁶ besser praepariren zu können, als wozu mich²⁷⁷ von Euer hochwohlgebornen Gnaden nicht nur die²⁷⁸ höchste

²⁵² *die* elótt törölve <mei>

²⁵³ *Dank* utólag a *Befliessenheit* szó fölé beszúrva

²⁵⁴ *Daher ich* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <und verbin> <achte>

²⁵⁵ *achte* utólag a sor végére beszúrva

²⁵⁶ *und* utólag beszúrva a margón

²⁵⁷ *az indessen* kezdőbetűje nagyról kicsire javítva

²⁵⁸ *biß ich Gelegenheit finde in Person um Unkosten [?] zu erweisen* utólag a sor fölé beszúrva

²⁵⁹ *den* elótt törölve: <werde>

²⁶⁰ *reichen* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶¹ *auch* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶² *Beförderer* elótt törölve: <und>

²⁶³ *zum Trost und Gedeihen unsers armen Vaterlandes* utólag a margón beszúrva

²⁶⁴ *werde* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶⁵ *dabey* utólag sor fölé beszúrva, elótte törölve: <und>

²⁶⁶ *zuversichtlichem* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve <unterthänigem>

²⁶⁷ *erwarten* elótt törölve <verharren>

²⁶⁸ *fernerhin* utólag a sor fölé beszúrva

²⁶⁹ *gnädigste*-ről javítva

²⁷⁰ *oder* elótt törölve <nach Herrmannstadt>

²⁷¹ *mit* elótt törölve: <bleiben>

²⁷² a szó végén az *r* *n*-ről javítva

²⁷³ *zumahlen* elótt törölve <und als denn>

²⁷⁴ *es* utólag a sor fölé beszúrva

²⁷⁵ *wegen der schleinigen Beförderung der Ältesten aus unsem Collegio* utólag a margón beszúrva

²⁷⁶ *ich* utólag a sor fölé beszúrva

²⁷⁷ *mich* sor fölé beszúrva, alatta törölve: <ich>

²⁷⁸ *die* elótt törölve: <O>

Ordre, sondern auch eine ungemein²⁷⁹ grösse²⁸⁰ Verpflichtung zu²⁸¹ haben²⁸² gehorsamst erkenne und verharre

Euer Hochwohlgebornen
Unterthänigster²⁸³ Knecht

12.

Johann Bruckner levele
Michael Czekelius von Rosenfeld²⁸⁴ nagyszebeni polgármesternek
(Halle, 1738. szeptember)

OSZK Oct. Lat. 2113. 75r–75v.

Alázatosan köszönetet mond azért, hogy hazatérte után a nagyszebeni gimnáziumban felkínálnak neki egy tanári állást, amit örömmel elfogad, hiszen már eddig is szülővárosának igyekezett szolgálni. Mindemellett felkavarta a hír, hogy Nagyszebenben pestis pusztít, ahogy az az újságokból és levelekből tudomására jutott, és hogy amellet, hogy civil és katonai segítséget is be kellett vetni, a nyilvános istentiszteletet is megszüntették, és az iskolát is bezárták. Alázatosan várja a polgármester utasításait hazatéréssel kapcsolatban, ha mást nem rendelkez, akkor jelenlegi helyén maradna, amíg a gimnázium ismét működni nem kezd.

²⁷⁹ *eine ungemein* utólag a margón beszúrva, előtte törölve <die>

²⁸⁰ *gröste*-ről javítva

²⁸¹ *zu* előtt törölve: <zu haben>

²⁸² *haben* előtt törölve: <erhalten die Ehre>

²⁸³ *Unterthänigster* utólag a sor fölé beszúrva, alatt törölve: <Gehorsamster>

²⁸⁴ Michael Czekelius von Rosenfeld (1680, Medgyes, ném. Mediasch, ma: Mediaș, RO–1770, Nagyszeben). Czekelius ítélőmesteri hivatalban kezdte tanulmányait gyakornokként, majd Wittenbergbe és Halléba peregrinált. 1705-től tagja a nagyszebeni magisztrátusnak. 1716-ban nyert felvételt a szenátusba, 1721-től kezdve több alkalommal is megválasztották székbírónak (Stuhlrichter), majd 1730-tól nagyszeben polgármestere. Ezt a tiszteletet 1739-ig viselte, amikor is guberniumi tanácsossá nevezték ki, a tanácsn belüli több tiszteletet is betöltött az évek során. Heinrich HERBERT, *Der innere und äussere Rath Hermannstadts zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratprotocollen*, In *Archiv des Vereins*, Neue Folge 17. (1882) 448–449.

An Titel Herrn Consul gratulatio pro Festo Michaelis

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

Wie Euer²⁸⁵ hochwohlgebornen Gnaden hochstgeneigter Ruff²⁸⁶ zu einer für meine geringe Person gnädigst aufbehaltenen Stelle an unserm Gymnasio von mir in unterthänigem Gehorsam und tieffstem Respect²⁸⁷ angenommen worden und wie bereit ich mich zu den Diensten meiner lieben Vater-Stadt erweisen²⁸⁸ wollen und auch bin:²⁸⁹ so in einer grossen Verwirrung finde mich für²⁹⁰ jetzo, da wir so wol²⁹¹ aus den öffentlichen Zeitungen, als²⁹² auch particulairen Brieffen die betrübte Nachricht erhalten, daß unser²⁹³ liebes²⁹⁴ Herrmannstadt von der schädlichen Seuche der Pestilenz dermassen angegriffen sey,²⁹⁵ daß nicht allein die vornehmsten Civil- und Militair-Beystandes²⁹⁶ zu²⁹⁷ weihen genötiget, sondern auch der²⁹⁸ öffentliche Gottes-Dienst eingestellt und die Schule zerstreuet worden, wobey mein²⁹⁹ Gemüthe nicht in geringe Bestürzung gesetzt worden. Nehme³⁰⁰ mir also die Freyheit in unterthänigster Ergebenheit, Anfange³⁰¹ zu thun, Euer hochwohlgebornen Gnaden, ob deroselben³⁰² höchstgeneigter Wille³⁰³ und Befehl³⁰⁴ annoch meine retour,³⁰⁵ welche³⁰⁶ oder dieselbe³⁰⁷ geruhen, andere Ordre zu³⁰⁸ stellen, daß³⁰⁹ ich etwa in dieser meinen Station

²⁸⁵ Euer elött törölve: <in interthänigem Gehorsam> <ich>

²⁸⁶ Ruff elött törölve: <und gnädiger>

²⁸⁷ in unterthänigem Gehorsam und tieffstem respect utólag a sor fölé beszúrva

²⁸⁸ erweisen elött törölve: <erfinden lass>

²⁸⁹ wollen elött törölve: <sollen> wollen und auch bin utólag a sor fölé beszúrva

²⁹⁰ für elött törölve: <diesesmal>

²⁹¹ so wol utólag a margón beszúrva, elötte törölve: <nicht nur>

²⁹² als utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <sondern>

²⁹³ unser unsere-röl javítva

²⁹⁴ liebes elött törölve <arme Vater-Stadt> arme armes-röl javítva

²⁹⁵ sey utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <worden>

²⁹⁶ Bey utólag a sor fölé beszúrva

²⁹⁷ zu elött törölve: <sondern auch> <aus> <es>

²⁹⁸ der elött törölve: <die Schule>

²⁹⁹ mein meinen-röl javítva, elött törölve: <ich mei>

³⁰⁰ <und noch nicht weiß, bey es in>

³⁰¹ <gehorsamst>

³⁰² ob deroselben utólag sor fölé beszúrva

³⁰³ Willens-röl javítva

³⁰⁴ und Befehl utólag sor fölé beszúrva, alatta törölve: <Meinung>

³⁰⁵ meine retour utólag sor fölé beszúrva, alatta törölve: <und die [...] sey>

³⁰⁶ welche margón utólag beszúrva

³⁰⁷ dieselbe elött törölve <ob>

³⁰⁸ <an mich>

³⁰⁹ daß elött törölve: <und ich>

verweilen solte,³¹⁰ biß³¹¹ das Übel nachlasst und das Gymnasium wieder³¹² instaurirt werde. Werde ich³¹³ auch hirin dero³¹⁴ gnädigem Befehl³¹⁵ vollkkommen gemäß zu verhalten bestreben, und für die erhaltene³¹⁶ hohe Gnaden-Bezeugungen lebenslang verharre

Euer hochwohlgebornen Gnaden
Joannes Bruckner

13.

Johann Bruckner levele
Michael Czekelius von Rosenfeld nagyszebeni polgármesternek
(Halle, 1738. szeptember)

OSZK Oct. Lat. 2113. 75v–76r.

Köszönetet mond Czekelius iránta tanúsított kegyeiért és mély tisztelettel köszönti névnapja alkalmából. Hálas hazájának tett eddigi szolgálataiért, hálát ad, amiért jó egészségben van, és a jövőben is a legjobbakat kívánja neki. Azért is különösen lekötelezettnek érzi magát, mivel távollétében folyamatosan támogatta, és még néhány hónappal ezelőtt is kinyilvánította irányába jóindulatát. Isten tartsa még meg sokáig, hogy továbbra is szolgálhassa szülőföldjét, támogathassa a tudomány kedvelőit és előmozdíthassa az egyház és a város ügyeit.

Ad³¹⁷ eundem.

Die grosse Verbindlichkeit, womit Ewer³¹⁸ hochwohlgebornen Gnaden wegen der ungemeinen Gnaden-Bezeugungen, deren ich Ärmster gewürdiget worden, verpflichtet zu seyn,³¹⁹ die Ehre habe, erinnert mich bey³²⁰ dem frohen Angedenken dero, Gott gebe, höchstgesegneten Namens-Tages nicht nur dem grossen Gott demüthigsten Dank zu sagen, daß er Euer hochwohlgebornen Gnaden bis hier dem Leibe und

³¹⁰ *daß ich etwa in dieser meinenr Station verweilen solte* margón utólag beszúrva

³¹¹ *biß* előtt törölve: <wenn [...]>

³¹² *wieder* előtt törölve: <nach Beschaffenheit der Umständ noch lange nicht selv>

³¹³ *ich* utólag a sor fölé beszúrva

³¹⁴ *dero* előtt törölve: <nach>

³¹⁵ első betű *b*-ről javítva

³¹⁶ *erhaltene* a utólag sor fölött beszúrva

³¹⁷ *Ad* előtt törölve: <Ide>

³¹⁸ *Euer* előtt törölve <ich>

³¹⁹ *zu seyn* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <bin, erinnert>

³²⁰ *bey* utólag a sor fölé beszúrva

Gemüthe nach gestärket, und in³²¹ unserm armen und bedrängten³²² Vaterlande zu besonderm Trost und³²³ Vortheilen gnädig erhalten hat, sondern auch Euer hochwohlgebornen Gnaden zu dem frohen Anblick desselben³²⁴ göttliche³²⁵ Gnade und Segen anzuwünschen, und³²⁶ mein³²⁷ eifriges Gebet für dieselben mit den allgemeinen Wünschen für dero Wolfart zu vereinigen. Dazu ich mich vor andre um desto verpflichteter halte, da Euer hochwohlgebornen Gnaden gegen mich in meiner Entfernung nicht allein beständig viele Gnade gehabt, sondern auch jährlich gantz³²⁸ besondere Proben, davon zu erzeugen sich hochstgeneigt haben gefallen lassen. Der grosse Gott erhalte Euer hochwohlgebornen Gnaden noch viele Jahre zur Stütze und Wolfart unsers lieben Vaterlandes, zur Aufmunterung aller Liebhaber wahrer und gründlicher Wissenschaft und Beförderung alles guten um³²⁹ Kirchen und Policey-Sachen. Mit welchem unterthänigsten Wunsch ich ersterbe

Euer hochwohlgebornen Gnaden
unterthänigster Knecht
Joannes Bruckner

14.

Johann Bruckner levele Simon von Baußnern nagyszebeni királybírónak

(Halle, 1739. május után)³³⁰

OSZK Oct. Lat. 2113. 129r–129v.

Mély tisztelettel köszönetet mond patrónusa pártfogásáért és az azévi Stipendium Biglerianumért, szolgálatát ajánlja, és reméli, hogy továbbra is kegyében tartja. A paedagogium tanárai arra kérték, hogy folytassa még ezen a nyáron is munkáját az iskolában, mivel Freylinghausen halála és más kollégák betegsége és távozása miatt különösen sok a feladat.

³²¹ *in* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <aller Aufrichtigkeit zu [...] ergeben, und verbundenem Herzen zum Trost und Vergnügen, ja>

³²² *armen und bedrängten* utólag sor fölé beszúrva, alatta törölve: <gantzen>

³²³ *Trost und* utólag a sor fölé beszúrva

³²⁴ *desselben* utólag a sor fölé beszúrva

³²⁵ *göttliche* előtt törölve: <vom Herzen Glück> <nebst> <und>

³²⁶ *und* utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <werde auch nicht aufhören> <finde ich auch verpflichtet nicht aufzuhören, mein>

³²⁷ *mein ein*-ről javítva

³²⁸ *noch vor einigen Monaten eine* a szövegben aláhúzva, fölötte beszúrva: *jährlich gantz*

³²⁹ *um imröl* javítva

³³⁰ A levélfogalmazvány előtt egy epicedium címlapjának fogalmazványa található, amit egy diák apja, Moritz Christian von Schweinitz brandenburg-örgrófi istállómeister halálára szerzett. Von Schweinitz 1739. május 2-án halt meg.

*Mivel otthon még nem lenne szükség nyáron a munkájára, abban bízunk, hogy von Bauß-
nern engedélyezi számára a maradást és alázatosan kéri a beleegyezését.*

Hochwohlgeborner Herr,
Gnädiger Herr,
Hochgeneigter Patron,

Da Euer hochwohlgebornen Gnaden dero³³¹ nimmer³³² gnug zu preisende Huld und Gnade mir auch dieses Jahr, nicht³³³ nur in Verleihung des Stipendii Bigleriani, sondern auch in³³⁴ gantz besonderer Vorsorge und gnädigstem Patrocinio angedeihen zu lassen geruhet. So habe für solche³³⁵ ausnehmendegnädige³³⁶ Bezeigung in der allerverpflichtesten Dienst und Dankbefliessenheit nicht allein³³⁷ meine Unterthänigkeit und deren theureste³³⁸ Verpflichtung erneuern, sondern mich³³⁹ auch Euer³⁴⁰ hochwohlgebornen Gnaden hohen Patrocinio fernerhin unterthänigst empfehlen wollen. Nun³⁴¹ bishero habe³⁴² ich das unterthänige Vertrauen, daß, wie Höchst dieselben bishero so grosse Gnade für mich gehabt, derselbigen³⁴³ mich auch künftighin zu³⁴⁴ getrösten und zu³⁴⁵ erfreuen die³⁴⁶ Erlaubniß haben werde. Diesen Sommer fahre³⁴⁷ auf Ersuchen³⁴⁸ der³⁴⁹ Herrn Inspectorum und mit vermutheter gnädigster Einwilligung Euer³⁵⁰ hochwohlgebornen Gnaden noch allhier in meiner Arbeit an unserer schönen Jugend unter Verleihung³⁵¹ göttlicher Hülffe fort, und da sich wegen des erfolgten Ablebens³⁵² des Herrn Pastor

³³¹ dero előtt törölve: <gnädigst geruhet>

³³² nimmer előtt törölve: <hoch>

³³³ nicht előtt törölve: <angedeihen zu lassen gnädigst>

³³⁴ in előtt törölve: <anderer vielfältigen>

³³⁵ solchesről javítva

³³⁶ gnädigemről javítva

³³⁷ allein sor fölé beszúrva, alatta törölve: <nur>

³³⁸ theureste előtt törölve: <Verpf>

³³⁹ mich előtt törölve: <auch>

³⁴⁰ Eure előtt törölve: <d>

³⁴¹ Nun előtt több törlés is található <Wie nun zwar dero> efelé beszúrva <ich> <auch>.

³⁴² habe előtt törölve: <Gnädig unverdie>

³⁴³ derselbigen dieselbigenről javítva

³⁴⁴ zu utólag a sor fölé beszúrva

³⁴⁵ zu utólag a sor fölé beszúrva

³⁴⁶ die előtt törölve: <könne>

³⁴⁷ fahre utólag a sor fölé beszúrva, alatta törölve: <habe> <mich>

³⁴⁸ Ersuchen előtt törölve: <sehr wie beide grosses>

³⁴⁹ der desről javítva

³⁵⁰ Euer előtt törölve: <Meiner>

³⁵¹ Verleihung előtt törölve: <göt>

³⁵² Ablebens Lebensről javítva

Freylinghausens,³⁵³ wie³⁵⁴ auch wegen Krankheit³⁵⁵ und³⁵⁶ Abgang einiger Collegen die Arbeit sehr gehauft, zu Hause aber so viel noch nicht zu thun gewesen wäre, so ließ mich um desto bereitwilliger dazu finden. Erwarte indessen in tieffstem Respect und Unterthänigkeit, daß Euer hochwohlgebornen Gnaden fernerhin bey Einrichtung meiner Umstände zu disponiren geruhen werden, und verharre lebenslang

15.

Johannes Bruckner elismervénye a számára kiutalt Stipendium Biglerianumról

(Nagyszeben, 1740 húsvétja előtt)³⁵⁷

OSZK Oct. Lat. 2113. 174r.

Tanúsítja (és egyben köszönetet mond érte), hogy Simon von Baußnern öt éven keresztül Stipendium Biglerianum névvel ösztöndíjat biztosított számára, amelynek összege évi húsz rajnai forint volt.

Daß von Senior hochwohlgebornen Gnaden, dem hochedlen und nahmhafften, weisen Herrn Herrn von³⁵⁸ Baußnern zum Behuff meiner Bemühungen auf Academien das Stipendium Biglerianum von fünff Jahren her, jährlich von 20 (schreibe³⁵⁹ zwanzig) Rheinischen Gulden gnädigst ertheilet worden, bezeuge mit meines Namens Unterschrift und statt³⁶⁰ dafür nochmaligen unterthänigsten Dank ab,

Magister Joannes Bruckner manu propria

³⁵³ Johann Anastasius Freylinghausen (1670. december 2. – 1739. február 12.) pietista teológus és pedagógus, 1723-tól a Franckesche Stiftungen igazgatóhelyettese, 1727-től, August Hermann Francke halála után, annak fiával, Gotthilf Augusttal együtt az intézményrendszer igazgatója. Élete végéig a paedagogium regium vezetőjeként is működött. Több egyházi ének szerzője és énekeskönyv összeállítója.

³⁵⁴ *wie* előtt törölve: < *auch* >

³⁵⁵ *Krankheit* előtt törölve: < *der* >.

³⁵⁶ *und* előtt törölve: < *einiger Collegen die Arb* >

³⁵⁷ A diarium következő lapjaira (175v–176r.) egy 1740. évi húsvéti prédikáció szövege van lejegyezve.

³⁵⁸ *von* előtt törölve: < *Kö* >

³⁵⁹ *schreiben* előtt törölve: < *R* >

³⁶⁰ *statte* előtt törölve: < *bin dafür in schuldigst* >

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AFrSt/H Archiv der Franckeschen Stiftungen, Hauptarchiv, Halle.
- AFrSt/S Archiv der Franckeschen Stiftungen, Schularchiv, Halle.
- ANDJS Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu
- Colecția Brukenthal
- B 1–5, Nr. 4. Suada Halensis hoc est specimina classis selectae et primae oratoria ab illustrissimis generosissimis nobilissimisque paedagogii regii glauchensis alumnis edita et collecta a Joanne Bruckner Paed. Reg. Collega. Halae Magdeburgicae MDCCXXXVIII.
- HH 1–5, Nr. 84. Dissertationes Philosophicae varii argumenti quae praeside viro praestantissimo doctissimoque Joanne Bruckner defenderunt Ordinis Latini Primi membra. Halae in Paedagogio Regio semestri hiemali MDCCXXXVIII.
- J 1–5, Nr. 13. Supplementa in Friderici Christiani Baumeisteri Institutiones Philosophiae Rationalis dictata a Viro Praestantissimo & Eruditissimo Domino D. Ioanne Bruckner in Illustri Gymnasio Cibinensi Emerito Philosophiae Magistro & scripta per Cornelium Paullum Húszár Anno 1744.
- BUCLB Biblioteca Universitară Centrală „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca
- Colecții speciale
- MS 913. Historia Universalis Politica et Ecclesiastica a Viro Clarissimo ac Doctissimo D. D. M. Ioanne Bruckner. Inclyti Gymansii Cibiniensis Con-Rectore Dignissimo, nec non Facultatis Philosophicae Professore Ordinario ad calamum dictata Anno MDCCXLV. Cibinii Transylvanorum.

Quart. Lat. 2113

Johann BRUCKNER, *Diarium in Paedagogio Regio 1737. ms. Aug. incoeptum.*

*

ALBRICH
1896Carl ALBRICH: *Geschichte des Evangelischen Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1896.BÄRMANN
1740Georg Friedrich BÄRMANN, *Trauerrede, welche bey der Beerdigung des hochwohlgebohrnen Herrn Herrn Johann George von Baußnern aus Siebenbürgen [...] gehalten wurde*, Leipzig, Johann Christian Langenhein, 1740. <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN647482215>BEIMS
2015Klaus-Dieter BEIMS: *Antike Texte an christlichen Schulen. Die römischen Autoren im Lateinunterricht des Halleschen Pietismus*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2015. (Halle-sche Forschungen, 41.)BOZZAY-LADÁNYI
2007BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*, Budapest, ELTE, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)CSEPREGI
2013*Pietas Danubiana / Pietismus im Donautal 1693–1755. 437 Schreiben zum Pietismus in Wien, Preßburg und Ober-ungarn*, hg. Zoltán CSEPREGI, Budapest, MEDiT, 2013. <http://medit.lutheran.hu/konyvek/konyv-146>.CSEPREGI
2015*Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, II, Handschriften*, kiad. CSEPREGI Zoltán, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015.FAJT
2017FAJT Anita: „Embernek maga Istenre való hagyása.” *Husztai Szabó István Paradicsomkertecskéje és Szenci Fekete István Lelki nyugosztaló órákja*. Doktori értekezés, Szeged, 2017. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/4016/1/fajt_doktori.pdf.

- FONT
2001
FONT Zsuzsa: *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, 2001.
- FREYER
1737
Hieronymus FREYER: *Programmata Latino-Germanica cum Additamento Miscellaneorum vario*, Halle, 1737.
- GOTTSCHED
2008
Johann Christoph GOTTSCHED: *Briefwechsel. Unter Einschluß des Briefwechsels von Luise Adelgunde Victorie Gottsched*, 2. (1731–1733), ed. Detlef Döring – Manfred Rudersdorf, Berlin, de Gruyter, 2008.
- HERBERT
1882
Heinrich HERBERT: *Der innere und äussere Rath Hermannstadts zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratsprotocollen*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge*, 17. (1882) 1–132.
- JEKELI
1922
Quellen zur Geschichte des Pietismus in Siebenbürgen, hg. Hermann JEKELI, Mediasch, Feder und Benzion, 1922.
- KLINGEBIEL
1999
Thomas KLINGEBIEL: *Pietismus und Orthodoxie. Die Landeskirche unter den Kurfürsten und Königen Friedrich I. und Friedrich Wilhelm I. (1668 bis 1740)*, In: *Tausend Jahre Kirche in Berlin-Brandenburg*, hg. Gerd HEINRICH, Berlin, Wichern-Verlag, 1999, 293–324.
- MH
Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle–Wittenberg, II, 1730–1741, hg. Charlotte Lydia PREUSS, Halle, Universitäts- und Landesbibliothek, 1994.
- ML
Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig 1559–1809, III., hg. Georg ERLER, Leipzig, Giesecke & Devrient, 1909.
- OBERSCHELP
2006
Axel OBERSCHELP: *Das Hallesche Waisenhaus und seine Lehrer im 18. Jahrhundert. Lernen und Lehren im Kontext einer frühneuzeitlichen Bildungskonzeption*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2006. (Hallesche Forschungen, 19.)
- PAYR
1908
PAYR Sándor: *A pietismus paedagógikája: Spener, Francke és a magyar pietista nevelők*, Pozsony, Wigand F. K. könyvnyomdája, 1908.

- Régi Magyar Könyvtár III./XVIII. század: Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. I. kötet (1712–1760),* kiad. DÖRNYEI Sándor és SZÁVULY Mária, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2005.
- SZABÓ–SZÖGI
1998
SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken: 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.
- SZIRTES
2014
Zsófia SZIRTES: *Der Hermannstädter Gesandte Simon Baußner in Wien (1707)*, In: *Historia Urbana (Sibiu)*, 22. (2014) 319–340.
- SZIRTES
2017
SZIRTES Zsófia: *Simon Baußner nagyszebeni követ 1707. évi bécsi útjának költségjegyzéke*, In: *Lymbus*, 15. (2017) 265–283.
- TAR
2004
TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon: 1694–1789*, Budapest, ELTE, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.)
- TEIGELER
2017
Otto TEIGELER: *Zinzendorf als Schüler in Halle 1710–1716. Persönliches Ergehen und Präformation eines Axioms*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2017. (Hallesche Forschungen, 45.)
- TEUTSCH
1882
Friedrich TEUTSCH, *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge*, 17. (1882) 1–132.
- TRAUSCH
1983
Joseph Franz TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, III, Köln, Böhlau, 1983 (Nachdruck).
- VD18
Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts. www.vd18.de.
- ZAEPERNICK
1997
Gertrud ZAEPERNICK: *Kurzer Bericht vom Pädagogium Regium: 1695–1784*, In: *Schulen machen Geschichte: 300 Jahre Erziehung in den Franckeschen Stiftungen zu Halle*, hg. Carmela KELLER, Halle, Verlag der Franckeschen Stiftungen, 1997, 67–84.